

Katolik-Laik Tartışması Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Disiplin Olarak Fransa'da Dinler Tarihinin Oluşum Süreci

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ*

Atıf / ©- Adıbelli, R. (2011). Katolik-Laik Tartışması Bağlamında Ortaya Çıkan bir Disiplin Olarak Fransa'da Dinler Tarihinin Oluşum Süreci, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 149-192.

Özet- *Bilimsel bir disiplin olarak Dinler Tarihinin tarihi betimlenirken genellikle Friedrich Max Müller'in Introduction to the Science of Religion (1873) adlı eseri başlangıç noktası kabul edilmekte ve bu tarihten başlanarak bu disiplinin tarihsel gelişim safhaları kronolojik sırayla ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Dinler Tarihinin her ülkede kendine has şartlar altında geliştiği ve kurumsallaştığı gerçeğine yeterince vurgu yapmadığı gibi sanki bu disiplin ortak bir gelişim safhasından geçmiş izlenimi uyandırmaktadır. Oysa diğer bilim dallarında olduğu gibi Dinler Tarihi, Avrupa'da ülküden ülkeye farklı tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamlarda ortaya çıktığı için doğal olarak da farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Örneğin Fransa'daki Dinler Tarihi anlayışı ve bu disiplininin işlevi ve akademik camiada onu algılayış biçimi diğer Avrupa ülkelerinden oldukça farklıdır. Bu çalışmanın amacı Fransa'da Dinler Tarihi disiplininin oluşum sürecini ortaya koyarak bu farklılıkların nedenlerini açıklığa kavuşturmaktır.*

Anahtar sözcükler- *Dinler Tarihi, Fransa, Katolik Kilisesi, Laiklik, Teoloji, Protestanlık.*

Giriş

Dinler Tarihi, akademik bir disiplin olarak ilk kez Batı Avrupa'da ortaya çıktı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa üniversitelerinde ilk Dinler Tarihi kürsüleri kurulmaya başladı: Cenevre (1873), Leiden ve Amsterdam (1877), Paris'te *Collège de France* (1880)

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: adibelli@erciyes.edu.tr

ve *École Pratique des Hautes Études*'ün (EPHE) yeni kurulan 5. bölümünde (1886), Brüksel (1896). Bilimsel bir disiplin olarak Dinler Tarihinin ve daha genel anlamda Din Bilimlerinin (*Religionswissenschaft*) tarihçesi ortaya konulurken genellikle Friedrich Max Müller'in (1823–1900) *Introduction to the Science of Religion (Din Bilimine Giriş)* (1873) adlı eseri, bu disiplinin temellerinin atıldığı ilk kaynak kabul edilir¹ ve bu tarihten başlanarak bu disiplinin tarihsel gelişim safhaları kronolojik sırayla ele alınır. Bu yaklaşım, Dinler Tarihinin her ülkede kendine özgü şartlar altında geliştiği ve kurumsallaştığı gerçeğine yeterince vurgu yapmadığı gibi sanki bu disiplin ortak bir gelişim safhasından geçmiş izlenimi uyandırmaktadır. Böylece bu yaklaşım, Dinler Tarihinin hangi ülkede ne şekilde telakki edildiği konusuna da açıklık getirmemektedir. Oysa diğer bilim dallarında olduğu gibi Dinler Tarihi, Avrupa'da ülkeden ülkeye farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda ortaya çıktığı için doğal olarak da farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Örneğin Peter Antes, Dinler Tarihi konusunda Avrupa'da iki temel telakkinin varlığından söz etmektedir. Antes'e göre Dinler Tarihi, Fransa ve İtalya'da katı akademik bir yaklaşımla ele alınırken, bu disipline Almanya ile Kuzey ve Doğu Avrupa ülkelerinde daha fazla görevler yüklenmektedir. Katı akademik anlayış, din incelemesinde vurguyu tarihsel boyuta yaparak yalnızca "Dinler Tarihi"ne yoğunlaşmaktadır. Öyle ki Din Sosyolojisi ve Din Psikolojisi bu disiplinin alt dalları sayılmamaktadır. Din incelemesini daha geniş perspektiften ele alan ikinci yaklaşımı Almanca "Religionswissenschaft" terimi ifade etmektedir. Dini çok yönlü açılardan incelemeyi amaçlayan bu yaklaşım hem Dinler Tarihini, hem Din Sosyolojisini hem de Din Psikolojisini işe katarak çok disiplinli olma özelliği taşımaktadır.

Dinler Tarihi konusunda Batı ülkeleri arasındaki diğer bir önemli farklılık da bu disiplinin Teoloji ile ilişkilerinin mahiyeti noktasında yer almaktadır. Almanya'da Teoloji ile Din Biliminin araştırma alanlarının sınırları konusu uzun zamandan beri tartışılmaktadır. Teolojinin, Hıristiyanlık, Yahudilik, Eski Doğu ve Akdeniz Helenistik medeniyetini, Dinler

¹ Bkz. P.-D. Chantepie de la Saussaye, *Manuel d'histoire des religions*, Paris 1904, s. 3; Louis H. Jordan, *Comparative Religion: Its Genesis and Growth*, Edinburgh 1905, s. 151, 170; Eric J. Sharpe, "The study of religion in historical perspective", *Routledge Companion to the Study of Religion*, John R. Hinnells (Ed.), Routledge, London & New York 2005, s. 21. Müller, *Din Bilimini Karşılaştırmalı Teoloji (Comparative Theology)* ve Teorik Teoloji (Theoretic Theology) olmak üzere iki bölümden oluşan bir yapı olarak tasarlamıştır (F. Max Müller, *Introduction to the Science of Religion*, London 1873, s. 16-17). Joseph M. Kitagawa'nın belirttiği gibi Müller, *Din Bilimi (Science of Religion)* terimini, çok farklı olmamasına rağmen bu yeni disiplinin Din Felsefesinden ve Teolojiden ayrıldığını göstermek için kullanmış ve temel farkı, normatif olmayan bir disiplin inşa etmeye çalışmıştır (Joseph M. Kitagawa, "Amerika'da Dinler Tarihi", *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, (Çev.: Mehmet Şahin), *Din Bilimleri Yayınları*, Konya 2003, s. 28).

Tarihinin ise diğer dini gelenekleri, özellikle de İslam, Hinduizm ve Budizm'i araştırma sahası olarak benimsemesi yönünde bir görüş belirmişti. Fakat 1960'lardan sonra Vatikan tarafından başlatılan dinlerarası diyalog çalışmaları nedeniyle teologlar bu görev dağılımını göz ardı ederek dünya dinleri ile ilgilenmeye başlamışlardır. 1990'lardan sonra ise bu kez de dinler tarihçileri kendi sahalarının dışına taşmaya başlamış ve dini araştırmalar yapan öğrencilerin Hıristiyanlık konusundaki bilgi eksikliğini gerekçe göstererek bu alana da girmişlerdir.

Kuzey Avrupa ülkelerinde Teoloji ile Din Bilimi arasındaki ilişki Almanya'dakine nazaran daha az gergindir. Danimarka'da Dinler Tarihi ile Teoloji yan yana yürütülürken, Norveç ve İsveç'te Dinler Tarihi, Teolojinin yerine geçmiştir. Dinler Tarihi ile Teolojinin uzlaşma durumu, Hollanda ve Belçika'nın Flamanca konuşan kesimi için de geçerlidir. İngiltere'de Din Bilimi ile Teoloji çatışmaksızın varlıklarını birlikte sürdürmektedir. Hatta birçok üniversitede "Teoloji ve Din İncelemeleri" (Theology and Religious Studies) aynı çatı altında yürütülmektedir. Fransa, İngiltere ve İspanya'da ise Dinler Tarihi ile Teoloji birbirinden tamamen farklı birer disiplin kabul edilmektedir.²

Akademik bir disiplin olarak yaklaşık bir buçuk asırlık bir geçmişe sahip olan Dinler Tarihinin inceleme alanı, yani konusu, metodolojisi, Teoloji ile ilişkisi gibi konulardaki bu farklılıkların nereden kaynaklandığı meselesini Dinler Tarihi kürsülerinin kuruldukları tarihsel bağlamın analizi büyük ölçüde aydınlatmaktadır. Bugün bu disiplinin algılanışındaki farklılık, onun başlangıçta farklı şekillerde ve farklı amaçlarla tasarlanmış olmasından ileri gelmektedir. 19. yüzyılda çeşitli Avrupa ülkelerindeki bilim adamları arasında yoğun bir bilgi alışverişi olmuşsa da Dinler Tarihi kürsülerinin kuruluşu büyük ölçüde her ülkenin kendi tarihsel, siyasal ve dinsel durumundaki değişimler sonucunda gerçekleşmiştir.³ Dolayısıyla bu kürsülerin kuruluşundaki amaç sadece bilimsel kaygılardan kaynaklanmış olmayıp aynı zamanda ideolojik çatışmaların ve siyasal projelerin de bir ürünü olarak görünmektedir. Bu durum Fransa'da özellikle kendini belli etmektedir. Diğer birçok Batı ülkesinin aksine Fransa'nın milli dini Katoliklik olmuştur. 1789'deki Fransız İhtilalinden sonra durum değişmiş ve Cassadio'nun deyiimiyle laiklik, "siyasal" bir din şeklinde hâkimiyet

² Peter Antes, "A survey of new approaches to the study of religion in Europe", *New Approaches to the Study of Religion Volume 1: Regional, Critical, and Historical Approaches*, Peter Antes et al. (eds.), Walter de Gruyter, Berlin & New York 2004, s. 44-56.

³ Michael Stausberg, "The study of religion(s) in Western Europe (I) - Prehistory and history until World War II", *Religion*, 37 (2007), s. 305-306.

kurmuştur.⁴ Bu durum, Fransız halkını ikiye bölmüştür: Kilise taraftarları ile Kilise karşıtları,⁵ ya da başka bir ifadeyle Katoliklerle Cumhuriyetçiler.⁶ Michel Despland'un belirttiği gibi Katoliklik taraftarları ile laiklik taraftarları arasındaki çatışma diğer Avrupa ülkelerinde benzerine rastlanılmayan, Fransa'ya özgü bir durumdur.⁷

Bir şeyin varlık nedeninin anlaşılması her şeyden önce onun ne zaman ve nasıl meydana geldiği hususuyla ilişkilidir. Dolayısıyla bu şeyin mahiyeti ve niçin var olduğu sorusu onun köklerine inmekle mümkün olabilir. Yukarıda belirtildiği gibi Fransa'daki Dinler Tarihi anlayışı ve bu disiplininin işlevi ile akademik camiada algılanış biçimi diğer Avrupa ülkelerinden oldukça farklıdır. Bu çalışmanın amacı Fransa'da Dinler Tarihi disiplininin oluşum sürecini ortaya koyarak bu farklılıkların nedenlerini açıklığa kavuşturmak. Bu disiplinin tarihsel kökenlerinin ortaya konulması yani bu disiplinin nasıl meydana geldiği hususunun açıklığa kavuşturulması, onun niçin kurulduğu sorusuna cevap verecektir. Bu sayede de Dinler Tarihine Fransa'da başlangıçta nasıl bir işlev yüklediği açıklığa kavuşacak, bugün din incelemelerinin ne şekilde yapılandırıldığı daha iyi anlaşılacaktır.

1. Fransa'da Din-Devlet İlişkisinin Tarihsel Arka Planı

Avrupa'daki din tarihi aynı zamanda bir fanatizm, hoşgörüsüzlük ve tahammülsüzlük tarihidir. Oysa Voltaire'in belirttiği gibi Hristiyanlığı Roma İmparatorluğu içerisinde hızlıca yayılması Romalıların hoşgörüsü sayesinde olmuştu. İsa'yı Mesih olarak ilk kabul edenlerin neredeyse tamamı Yahudilerden oluşuyordu. Yahudilerin Roma şehrinde ve İmparatorluğun diğer ticaret merkezlerinin birçoğunda sinagogları vardı. Böylece ilk Hristiyanlar yani İsa'nın Mesih olduğuna ilk inananlar da Yahudilerin sahip oldukları haklara sahipti.⁸ Roma İmparatoru Konstantin'in 313 yılında ilan ettiği fermana kadar geçen üç yüzyıllık süre içerisinde Hristiyanlar, diğer tebaa gibi mevcut kanunlara riayet etmek zo-

⁴ Giovanni Casadio, "Historiography: Western Europe [Further Considerations], *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, 2005, c. 6, s. 4044.

⁵ Jean Baubérot, "Deux institutions de science des religions en France: la Section des Sciences Religieuses de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes (EPHE), le Groupe de Sociologie des Religions", *Modern Societies & the Science of Religions: Studies in Honour of Lammert Leertouwer*, Gerard A. Wiegers & Jan G. Platvoet (eds.), Brill, Leiden 2002, s. 55.

⁶ J. P. Daughton, *An Empire Divided: Religion, Republicanism, and the Making of French Colonialism, 1880-1914*, Oxford University Press, New York 2006, s. 8.

⁷ Michel Despland, "Les sciences religieuses en France : des sciences que l'on pratique mais que l'on n'enseigne pas", *Archives de Sciences sociales des religions*, 116 (2001), s. 17.

⁸ Voltaire, *Dictionnaire Philosophique*, c. 7, Paris 1829, s. 368-369.

rundaydılar. Söz konusu olan bu dönemde kamu düzenini bozucu faaliyetlerde bulundukları için Hıristiyanlar arasında cezalandırılanlar olmuştur. Bir taraftan İmparatorluğun her tarafına kilise teşkilatlarının kurulması, ayinlerin icra edilmesi, mezarlıkların oluşturulması, diğer taraftan da Quadratus, Justin, Miltiade, Athénagore, Apollinaire, Méliton, Tertullien, Origène gibi Hıristiyan yazarların serbestçe kendi inançlarını sergileyen kitaplar yazması, Romalıların Hıristiyanlara sistematik ve yaygın biçimde zulmettiği şekilde Kilise tarafından efsaneleştirilen bu olayın genel bir mahiyet arz etmediğine kesinlik kazandırmaktadır.⁹ Meselenin mitolojik boyutu bir kenara bırakılıp tarihsel gerçeklere bakıldığında Romalıların Hıristiyanlığı topyekûn ortadan kaldırmak gibi bir iradelerinin olmadığı apaçıktır.¹⁰ 4. yüzyılda devlet dini hâline gelen Hıristiyanlık, kurtuluşun ancak "İsa Mesih'e inanmakla"¹¹ elde edilebileceği ilkesinden hareketle kendi dışındaki dinlere ve dini düşüncelere karşı çıkararak paganların kendine gösterdiği hoşgörüden eser bırakmamıştır. Roma İmparatoru I. Theodosius'un hükümdarlığı döneminde (379–395) Hıristiyanlık resmen Devlet dini olarak kabul edildikten sonra 391 yılında paganizm yasaklanmış, pagan tapınakları ya kapatılmış ya da doğrudan yıkılmıştır. 435 yılında çıkan bir yasayla paganlar ölümlerine cezalandırılarak paganizm tamamıyla ortadan kaldırılmak istenmiştir.¹² Justinian zamanında (527–565) paganizme karşı şiddetli bir savaş açılmıştır. Kendi gibi düşünmeyen ve inanmayanlara yaşama hakkı tanımayan bu imparator, paganları organlarını ve kafalarını kesmek, çarımha germek gibi işkencelere tabii tutmuş; hatta vaftiz olmamak için intihar ederek yaşamlarına son veren önde gelen bazı paganların cesetlerini mezarlarından çıkartıp yaktırıştır.¹³ Devlet dini olarak yüzyıllarca varlığını sürdürdüğü topraklarda düşman ilan edilerek yaşa-

⁹ E.-H. Vollet, "Persecution. I. Histoire religieuse", *La Grande encyclopédie*, c. 27, Marcellin Berthelot et al. (eds.), Paris 1900, s. 479-481.

¹⁰ Étienne Trocmé, "Le Christianisme des origines au concile de Nicée", *Histoire des religions*, c. 2, Henri-Charles Puech (ed.), Gallimard, Paris 1972, s. 234, 288.

¹¹ *Kitabı Mukaddes*, Resullerin İşleri 4:12.

¹² Bkz. Jacques Le Goff, "Le christianisme médiéval en Occident du concile de Nicée à la Réforme (Début du XVIe siècle)", *Histoire des religions*, c. 2, Henri-Charles Puech (ed.), Gallimard, Paris 1972, s. 758.

¹³ Ramsay MacMullen, *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries*, Yale University Press, New Haven & London 1997, s. 27. Justinian, Papa Vigilius'a baskı yaparak 553 yılında 5. ökümenik konsili İstanbul'da toplatılarak İmparatorun iradesinin kanun hükmünde olduğu ilkesini kabul ettirmiştir (Walter E. Kaegi et al., "Justinian", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Alexander P. Khazdan (ed.), c. 2, Oxford University Press, Nex York & Oxford 1991, s. 1083). Bu durum, siyasi ve ideolojik muhalefetleri ortadan kaldırmak için İmparatorun hem dini otoriteyi de kendinde buldurma ihtiyacını yansıtmakta hem de bu kanunla din adına hareket ettiğini göstermektedir.

ma hakkı elinden alınan paganizme karşı sergilenen bu tutumun temel dinamiği teolojik gerekçelere dayanıyordu.¹⁴

Kilisenin kendi dışındaki bütün diğer dini sistemleri reddetmeye dayalı bu siyasetinin ilk kez “dinler arası diyalog” kavramının ortaya atıldığı II. Vatikan konsiline kadar hiç değişmediği görülmektedir. Katolik Kilisesinde tek kurtuluş dini olduğunu ifade etmek üzere Latince “Kilise haricinde kurtuluş yoktur” anlamına gelen “Extra Ecclesiam nulla salus” deyimini kullanılmıştır. Papa III. Innocent’in (1208) iman ikrarında kullandığı bu deyim, 4. Lateran konsilinin (1215) iman esasları arasında yer almıştır. Papa VIII. Boniface’in yayımladığı *Unam sanctam* (1302) başlıklı genelgede ve Florence konsilinde (1442) bu esas, sadece Hıristiyan olmayan dinleri değil, Katoliklik dışındaki Hıristiyanı oluşumları da dışlayacak şekilde genişletilmiştir. Böylece Katolik Kilisesi, Katoliklik dışında kurtuluş olamayacağını bir inanç esası hâline getirmiştir. 1723 yılında toplanan Kilise Meclisi, İsa Mesih’e inanmanın bir zaruret olduğunu ve Kilise dışında “ne hayat, ne adalet ne de selamet ummanın imkânsızlığı” üzerinde bir kez daha durmuştur.¹⁵

İznik konsilinden (325) Reform dönemine (16. yüzyıl) kadar Katoliklik, devletlere, topluluklara, sınıflara kendi totaliter görüşünü dayatarak Avrupa’nın büyük bir bölümünde kültür, eğitim-öğretim ve düşünce hayatının tek hâkimi olmuştur.¹⁶ Kilise, dini merasimleri yönetiyor, doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarını tutuyor, eğitim faaliyetlerini yürütüyordu. Diğer taraftan geniş arazilere sahip olan Kilise, bu topraklarda yaşayan insanlardan vergi toplayarak sağladığı bu gelirler sayesinde önemli bir ekonomik güç haline gelmişti.¹⁷ Avrupa’nın merkezinde yer alan Fransa’da da hâkim olan bu tekelci anlayış yüzyıllar boyunca devletin din(ler)e bakışı noktasında etkili olmuştur. Avrupa’daki din-devlet, daha doğrusu Kilise-kral arasındaki ilişkinin temel karakteristiklerine bakıldığında bu ilişkinin hiçbir zaman sadece dini değil aynı zamanda siyasi bir zemine dayanarak yürütüldüğü görülmektedir. Kilise, kendine güç sağlamak için siyasi iktidarın desteğini elde etmeye çalıştığı gibi krallar da kendi siyasetlerini gerçekleştirmek amacıyla Kiliseyi kendi taraflarına çekmeye çalışmış-

¹⁴ Örneğin bkz. *Kitabı Mukaddes*, Çıkış 34:13, *Kitabı Mukaddes*, Tesniye 13:6-9.

¹⁵ Xavier de Montclos, *Histoire religieuse de la France*, 2. bsk., Presses Universitaires de France, Paris 1990, s. 78.

¹⁶ Bkz. Le Goff, s. 749-750.

¹⁷ Georges Lefebvre, *The French Revolution: From its origins to 1793*, Routledge, London & New York 2005, s. 38. Fransız devriminden önce ülke arazisinin %20-25’lik bölümü Kiliseye aitti (W. Scott Haine, *The History of France*, Greenwood Press, Westport 2000, s. 39).

lardır. Böylece ruhani otorite ile dünyevi otorite bir birine bağımlı hale gelmiştir. Kralların hem dünyevi hem de dini otoriteyi kendilerinde toplama isteklerini taç giyme ayini (le sacre) en bariz şekilde yansıtmaktadır.

Fransa'nın ilk hükümdarı olarak kabul edilen Pépin le Bref'den başlayarak (752) X. Charles'a (1825) kadar bütün krallar dini törenle taç giymiş, yani kutsanmıştır. Bu yüzden Fransızcada "kral olmak", "être sacré roi" (kutsal kral olmak=kral olarak kutsanmak) deyiimi ile ifade edilmektedir. Bu ayinle kral, kutsal bir karakter kazanmaktadır. Kralın, gün doğmadan törenin gerçekleşeceği kilisenin önüne gelerek dua etmesi, din görevlilerinin kiliseye götürmek üzere kralın sarayına gelerek "bize Tanrının kral olarak verdiği filanı almaya geldik"¹⁸ diye istekte bulunması ve ayin esnasında kralın, Kiliseyi himaye edeceğine, Tanrının dilediği sosyal düzeni ve adaleti koruyacağına ve heretiklerle mücadele edeceğine İnciller üzerine yemin etmesi onun kutsal bir otorite haline geldiğinin birer göstergesidir. Bu kutsal niteliğinden dolayı kralın hastalıkları mucizevi şekilde iyileştirdiğine (thaumaturge) de inanılmaktaydı. Büyük dini bayramlarda kral, hastalara dokunarak şöyle derdi: "Kral sana dokunuyor, Tanrı iyileştiriyor."¹⁹ Kutsanmış olan kral, böylece tanrısal gücü kendinde taşımış oluyordu.²⁰ Diğer bir deyişle kral, "Tanrının yeryüzündeki temsilcisi" oluyordu.²¹

Diğer bir açıdan bakıldığında bu iki otorite arasında bir rekabet durumunu söz konusuuydu. Papa VIII. Boniface'dan itibaren Kilise kendisini İsa'nın mistik bedeni olarak tanımlamıştır. Bu bedenin başında Papa yer almaktadır. Ortaçağdan itibaren Avrupa'daki siyasi otoriteler de kendilerine bu metaforu örnek alarak tanımlamaya başlamışlardır. Bu tanımlamaya göre siyasal otorite, mistik bir siyasal bedendi. Bu bedenin başında da kral yer almaktaydı.²² Bu iki otoritenin üzerinde hâkimiyet kurmak istediği nesne, yani beden

¹⁸ Nicolas Menin, *Cérémonies et prières du sacre des rois de France*, Paris 1825, s. 26.

¹⁹ Menin, s. 105.

²⁰ Bkz. E.-D. Grand, "Sacré", *La Grande encyclopédie*, c. 29, Marcellin Berthelot et al. (eds.), Paris 1901, s. 33-34; Marina Valensise, "Le sacre du roi : stratégie symbolique et doctrine politique de la monarchie française", *Annales Économies, Sociétés, Civilisations*, 41:3 (1986), s. 555, 561; Denis Diderot & Jean le Rond d'Alembert (eds.), "Sacré", *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, c. 29, Genève 1779, s. 636; Thomas Jean Pichon & Nicholas Gobet, *Le Sacre et couronnement de Louis XVI, roi de France et de Navarre, dans l'église de Reims, le 11 juin 1775*, Paris 1775, s. 38 vd., 133 vd.

²¹ Pichon & Gobet, *Le Sacre et couronnement de Louis XVI*, s. 30.

²² Valensise, s. 545-546.

toplumdu. Doğal olarak bir bedende iki baş bulunamazdı. Bundan dolayıdır ki her iki otorite de hem ruhani hem de dünyevi alanın tek hâkimi olmaya, yani bir bedende tek baş olmaya çalışmıştır. Örneğin 1516 yılında I. François, Papa X. Leon ile Bolonya Konkordatosunu imzalayarak Fransız Kilisesini kontrolü altına almış ve böylece hem siyasi hem de dini alan üzerinde hâkimiyetini kurmuştur. Bu anlaşma krala piskoposları kendi isteği doğrultusunda atama yetkisi vermiştir.²³ Kilise ile kral arasındaki hâkimiyet yarışını yansıtan diğer bir örnek de eğitim alanında görülür. I. François, daha önce belirtiliği gibi eğitim ve öğretim alanını elinde bulunduran Kiliseden bağımsız *Collège des lecteurs royaux* (Kraliyet Okutmanları Koleji) adında bir eğitim kurumu tesis etmiştir. Bugün hâlen öğretim faaliyetlerine devam eden *Collège de France*'un (Fransa Koleji) nüvesini oluşturan bu okulun eğitim kadrosu, eski diller (Latince, Yunanca, İbranice), Felsefe ve Tıp alanlarında uzman on iki öğretim üyesinden oluşturulmuştur. Krallık tarafından finanse edilen bu okulu bir Teoloji Fakültesi olan ve eğitim kadrosu Katolik din adamlarından oluşan Sorbonne'a rakip olarak gören ve onun otoritesini sarsacağını düşünen Kilise hoş karşılamamıştır.²⁴

Bu gelişmenin hemen akabinde Hıristiyanlık tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biri meydana gelmiştir. 1517 yılında, Roma'daki Aziz-Petrus bazilikasının inşası için ihtiyaç duyulan mali kaynak problemini halletmek amacıyla Papa X. Leon, endüljans yani günahların bağışlanması karşılığında Kilise adına para toplama kampanyası başlatmıştır. Bu yöntemi bir rezalet olarak değerlendiren Martin Luther (1483–1546), Wittenberg şatosunun kilise kapısına Katolik Kilisesine karşı yönelttiği itirazları içeren 95 maddelik bir bildiri asmıştır. Kutsal Kitaptan başka otorite tanımadığını dile getiren Luther'i sapkın ilan eden Katolik Kilisesi 3 Ocak 1521 tarihinde aforoz etmiştir. Katolik Kilisesinin bu tepkisi karşısında kendi kilisesini kurmak durumunda kalan Luther'in hareketi, İtalya, İspanya ve Portekiz dışında Avrupa'da hızla yayılmış ve Katolik prenslerle Protestan prensler arasındaki şiddetli savaşılar neden olmuştur.²⁵

Reformun Almanya dışına yayılması Fransa'da Jean Calvin (1509–1564), İsviçre'de Ulrich Zwingli'nin (1484–1531) faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir. 1541 yılında Cenevre'ye yerleştikten sonra I. François'ya ithaf ettiği *L'Institution de la religion chrétienne* (*Hıristiyanlık Dininin Tesisi*) adlı kitabı yeniden gözden geçirerek neşreden Jean Calvin'in

²³ Aurélien Fayet & Michelle Fayet, *L'histoire de France: Des origines à nos jours*, 2. bsk., Eyrolles, Paris 2009, s. 77.

²⁴ Fayet & Fayet, s. 80.

²⁵ Fayet & Fayet, s. 105.

görüşleri Fransa'da ilgi görmüştür. Çoğu Calvin'in takipçileri olan Fransa'daki Protestanlar, Chartres şehrindeki Saint-Hugues kapısı altında ilk kez protesto ettikleri için "huguenots" diye adlandırılmışlardır.²⁶ 1 Mart 1562 tarihinde Vassy şehrinde Protestanlara yönelik katliam, Fransa'da "din savaşları" diye bilinen dönemi başlatmıştır.

Katolik Kilisesinin inanç ve uygulamaları arasında yer alan azizlerin şefaati, Kitabı Mukaddes'in yalnızca Kilise tarafından yorumlanması, ayin dilinin Latince olması, endüljanslar ve Araf inancı gibi hususları reddeden Protestanlar sapkın ilan edilerek yargılanmıştır. 1540 tarihinden itibaren sistematik bir baskı ile karşı karşıya kalan Protestanların birçoğu engizisyon mahkemeleri tarafından ölüme mahkûm edilmiş ve yakılarak hayatlarına feci şekilde son verilmiştir.²⁷ 24 Ağustos 1572 tarihinde Aziz Barthélemy gününde Protestanlara karşı gerçekleştirilen katliam, Fransa'da o dönemde hâkim olan dini taassubun kanlı örneklerinden sadece bir tanesidir. Paris'te başlayarak günlerce devam eden bu katliam, taşrada yirmiden fazla şehre sıçrayarak devam etmiş ve binlerce Protestanın ölümüne neden olmuştur. Bir Protestan iken tahta çıkabilmek için Katolikliği seçen IV. Henri'nin 13 Nisan 1598 tarihinde Nantes şehrinde yayımlattığı ferman ile Protestanlara sınırlı bir özgürlük getirilmiş ve bu gelişmeyle birlikte din savaşları duraklamıştır.²⁸ Ancak bu belgeyle Protestanlara dinlerini yalnızca belirli merkezlerde icra etme izni verilmiş ve buralardan başka bölgelere yerleşmeleri yasaklanmıştır.²⁹ 17 Ekim 1685 tarihli Fontainebleau fermanı, Nantes fermanını yürürlükten kaldırarak Protestanlığı tekrar yasaklı hale getirmiş ve böylece ülkede tek yasal dinin Katoliklik olmasını yeniden sağlamıştır.³⁰ Katolik olmayanların sivil hakları da bulunmuyordu.³¹ Dolayısıyla hiçbir yasal hakları bulunmayan ve üstelik illegal bir duruma düşen çok sayıda Protestan Fransa'yı terk ederek İngiltere, Hollanda, Almanya, İsviçre, Amerika, Güney Afrika ve Rusya gibi ülkelere göç

²⁶ Fayet & Fayet, s. 107. Protestanlığın Fransa'da teşkilatlanmasının ve kurumsallaşmasının tarihsel seyri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. F. de Schikler, "France Protestante (Géographie de la)", *Encyclopédie des sciences religieuses*, c. 5, F. Lichtenberger (ed.), Paris 1878, s. 54-109.

²⁷ Bkz. De Montclos, s. 58-60.

²⁸ Marvin Perry et al., *Western Civilization: Ideas, Politics, and Society*, 9. bsk., Houghton Mifflin, Boston 2009, s. (ekle); Voltaire, *Dictionnaire Philosophique*, c. 7, s. 380.

²⁹ De Montclos, s. 61.

³⁰ De Montclos, s. 69.

³¹ Émile Poulat, "La laïcité en France au vingtième siècle", *Catholicism, Politics and Society in Twentieth-Century France*, Kay Chadwick (ed.), Liverpool University Press, Liverpool 2000, s. 22.

etmek zorunda kalmıştır.³² XVI. Louis'nin 1787'de ilan ettiği Versailles fermanına kadar Protestanlara yönelik baskı ve şiddet devam etmiştir.

Protestan hareketinin Avrupa'da Kilisenin bütünlüğünü parçalayarak Katolikliğin din alanındaki tekeline kırmamasından sonra otoritesi ciddi bir darbe alan Kiliseye ikinci bir darbe de felsefecilerden gelmiştir. Felsefi düşüncenin ön plana çıktığı 17. yüzyıl Avrupa'sında bir zihniyet değişimi kendini açıkça gösterir. René Descartes'ın (1596–1650) 1637'de yayımlanan *Discours de la méthode* adlı kitabı Batı düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu eserinde Descartes *cogito ergo sum* (düşünüyorum o halde varlığımın farkındayım) ilkesinden hareketle metodik şüpheciliği başlatmıştır. Her ne kadar 1667 yılında XIV. Louis üniversitelerde Descartes'ın görüşlerinin öğretilmesini yasaklamışsa da kartezyen düşünce hızlı biçimde yayılmıştır. Bu dönemden itibaren Hıristiyanlığın *a priori* bir hakikat olduğu konusunda kuşkular uyanmıştır. Yüzyıllar boyunca teolojik araştırmanın belirleyicisi olan Hıristiyanlık, bilimsel araştırmanın nesnesi haline ilk kez bu dönemde gelmiştir. Bu süreçte kültürel alanda Kilisenin hegemonyası sona ermeye başlamış, Felsefe, Teolojinin zorunlu hizmetçisi olmaktan çıkmış ve böylece Aydınlanma çağının yolu açılmıştır.³³ Aydınlanmanın Fransız toplumu üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Kilise otoritesinin iyice kırılmaya başladığı bu dönemde Hıristiyanlığa yönelik eleştirilerin açıkça dile getirildiği görülmektedir. 1682 yılında yayımlanan *Pensées sur la comète* adlı eserinde Pierre Bayle, seyyahların, özellikle de Cizvit misyonerlerin rivayetlerine dayanarak şiddetin, bağnazlığın, skandalların ve hoşgörüsüzlüğün hüküm sürdüğü Fransa'yı Türkiye ya da Çin'de yaşayan "dinsizler" (athées) ile karşılaştırmakta ve bunların Roma ya da Paris'te yaşayan Hıristiyanlardan daha temiz bir ahlaka sahip oldukları sonucuna varmaktadır.³⁴ Bayle gibi Osmanlı toplumuyla kendi toplumu arasında karşılaştırmalar yapan Voltaire (1694–1778) de Osmanlıların onlarca farklı dini ve mezhebi yan yana yaşatmayı başardığını dile getirdikten sonra "bizde iki din olsa birbirini boğazlar" diyerek "Hıristiyanlığın en çok müsamaha telkin eden din olması gerektiği halde bugüne kadar Hıristiyanların, insanlar arasında en müsamahasızları" olduklarına dikkat çekmektedir.³⁵ Voltaire, *Essai sur les*

³² N. Weiss, "France Protestante (de 1760 à 1789)", *Encyclopédie des sciences religieuses*, c. 5, F. Lichtenberger (ed.), Paris 1878, s. 177-178. Krş. Patricia Briel, *Regards sur 2000 ans de Christianisme*, Saint-Augustin, Saint Maurice 2000, s. 120; 234.

³³ Richard Stauffer, "La Réforme et les protestantismes", *Histoire des religions*, c. 2, Henri-Charles Puech (ed.), Gallimard, Paris 1972, s. 987; De Montclos, s. 75-76.

³⁴ De Montclos, s. 80.

³⁵ Voltaire, *Dictionnaire Philosophique*, c. 7, s. 373.

moeurs (1756) adlı eserinde Hıristiyanlığı dünyadaki adaletsizliğin temel nedeni olarak göstermekte ve sosyal düzenin sağlayıcısı olmak bir yana Katolikliğin milletlere zarar verdiğini savunmaktadır.³⁶ Prusya Kralı II. Frederic'e yazdığı 5 Ocak 1767 tarihli mektupta Voltaire, Katoliklik hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: "Bizim dinimiz, hiç kuşkusuz dünyaya musallat olan en gülünç, en saçma ve en zalim dindir."³⁷ Holbach Baronu Paul-Henri Thiry (1723–1789) eleştiriyi Voltaire'den bir adım daha ileriye götürerek Hıristiyanlığa itirazını şu şekilde dile getirmektedir: "Devletin saadetini zarar verici, insan zihninin ilerlemelerine düşman, siyasi çıkarlardan asla ayrılmayacak temiz ahlaka aykırı görüldüğü için bir vatandaş olarak Hıristiyanlık dinine saldırıyorum."³⁸

16. ile 17. yüzyıllarda Reform hareketi Katolikliğin Avrupa'daki dini tekelini kırmış, 18. yüzyılda ise Aydınlanma hareketi, Kitabı Mukaddes'e dayanarak Kilisenin vazettiği dogmatik gerçeklikleri reddederek yerine akli prensiplere dayanan "Doğal Din"i (natural religion) ikame etmek istemiştir.³⁹ Sonraları "Deizm" diye bilinen ve ilk kez Lord Herbert of Cherbury (1583–1648) tarafından 1624 yılında yayımlanan *De Veritate (Hakikat Üzerine)* adlı eserde dile getirilen bu din anlayışı, Tanrı'nın, ruhun ve ölümden sonraki hayatın varlığına, öldükten sonra faziletlerin ödüllendirileceğine ve kötülüklerin cezalandırılacağına inanmayı içeren bir inanç sisteminden ibaretti.⁴⁰ Voltaire (1694–1778) ve Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) gibi Aydınlanma dönemi filozoflarının savundukları deizm düşüncesi, büyük çoğunluğu Kilise karşıtı olan burjuvazinin ilgisini çekmiş ve böylece Katoliklikten çok sayıda uzaklaşanlar olmuştur.⁴¹ Fakat ne bu uzaklaşanlar ne de teolojik ve felsefi itirazlar karşısında siyasal desteği arkasına alan Kilisenin yine de fazla endişelenmesini gerektirecek bir durum yoktu. Zira yukarıda ifade edildiği üzere henüz iş başına gelmeden

³⁶ De Montclos, s. 81.

³⁷ Léon Thiesse (ed.), *Oeuvres complètes de M. de Voltaire*, c. 73, Paris 1831, s. 285. Voltaire'in İslam'a bakışı hakkında bkz. Faruk Bilici, "L'islam en France sous l'Ancien Régime et la Révolution: attraction et répulsion", *Rives méditerranéennes*, 14 (2003), <http://rives.revues.org/index406.html>, 11.03.2010.

³⁸ Paul-Henri Thiry d'Holbach, *Le christianisme dévoilé ou Examen des principes et des effets de la religion chrétienne*, Londres 1776, s. xxxii.

³⁹ Bkz. Jacques Waardenburg, "View of a Hundred Years' Study of Religion", *Classical Approaches to the Study of Religion: Aims, Methods and Theories of Religion. 1: Introduction and Anthology*, Jacques Waardenburg (ed.), Mouton, The Hague 1973, s. 7.

⁴⁰ Sharpe, "The study of religion in historical perspective", s. 26.

⁴¹ Michel Gardaz, "Le développement institutionnel des sciences des religions en France au XIXe siècle", *Religiologiques*, 11 (1995), s. 96.

kral, Kiliseyi himaye edeceğine ve heretiklerle savaşacağına söz veriyordu. Böylece Kilise doğrudan kralın, yani devletin koruması altına alınmış oluyordu.

Fransa kralların benimsediği “bir kral, bir yasa, bir inanç” (un roi, une loi, une foi) formülü, devlet-din arasındaki bu ilişkinin mahiyetini açık ve net biçimde ortaya koymaktadır. Fransa krallarının din karşısındaki siyasetlerinin belirleyici ilkesi olan bu formül, devletin tek din olarak Katolikliği kabul ettiğini ve böylece tekelci bir anlayışla diğer dini ifadelerle izin tanımayacağı mesajını içermektedir. Bu anlayış Fransa tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan 1789 yılındaki Devrim ile kökten değişmiştir. Bu değişimin en bariz ifadesini bu devrim ile birlikte ortaya çıkan yeni sloganda görmek mümkündür: “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” (liberté, égalité, fraternité).⁴² Bu slogan, Devrimi yapanların o güne kadar özlemini duydukları ilkelerin ifadesi olduğu gibi hem siyasal hem de dini alandaki tekelci anlayışın sona erdiğinin de habercisidir.

Kral XVI. Louis'nin kellesini uçurarak mutlak monarşinin resmen kaldırılmasıyla sonuçlanan Fransız devriminin hemen akabinde oluşan kurucu Meclis, Protestanlara ve Yahudilere serbestlik getirmiş ve böylece Katolik Kilisesinin toplum üzerindeki hâkimiyetine son vermiştir.⁴³ Diğer taraftan Devrim, Kilise içinde de bir iç bölünmeye neden olmuştur. Katolik din adamlarının bir kısmı Devrim taraftarı iken diğer kısım karşı tarafı desteklemiştir. 1790 yılında başlatılan Kilise reformuna Katolik din adamları sıcak bakmamıştır. 1792 yılında başlayan sivil savaşta Papanın kral taraftarlarına, yani devrim karşıtı ordulara destek vermesi, Katolik din adamlarına şüpheli gözüyle bakılmasına neden olmuştur. Ekim 1793-Nisan 1794 arasında Katolik Kilisesine karşı savaş açılmıştır. Bu birkaç aylık süre içerisinde ölen 3.000 papazdan 920'si devrim karşıtlığı suçundan halkın gözü önünde idam edilmiş, 30.000–40.000 papaz da sürgün edilmiştir. Devrim ordusu özellikle Paris civarındaki kiliseleri yağmalamış, sunakları yıkılmış, duvarlardaki kutsal resimleri ayakaltına almış, İsa ve Meryem heykellerini parçalamıştır. Bu trajik olaylar, Cumhuriyetçilerle Katolik din adamları arasındaki karşıtlığı kronik hale getirmiştir.⁴⁴ Cumhuriyetçilerin pozitif yasalara dayanarak modern bir Devlet kurma girişimine eski güçlü konumlarına yeniden kavuşmak

⁴² İttihat ve Terakki cemiyetinin bu sloganı olduğu gibi benimsediğine dikkat çekelim: “Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet”. Bu örnek, Fransız Devriminin ülke sınırlarını aşarak uluslararası bir etki meydana getirdiğini gösterir.

⁴³ De Montclos, s. 85.

⁴⁴ Peter McPhee, *The French Revolution 1789–1799*, Oxford University Press, New York 2002, s. 199; James M. Anderson, *Daily Life during the French Revolution*, Greenwood Press, Westport 2007, s. 150.

isteyen Katolikler doğal olarak engel olmak istemiştir.⁴⁵ Ancak eski itibarını elde edemediği gibi 1796'dan sonra Kilise, sahip olduğu toprakları, imtiyazları ve sosyal otoritesinin çoğunu kaybetmiştir.⁴⁶ 1801 yılında Papa VII. Pius ile Napolyon arasında imzalanan Konkordato da Katolikliğin "Fransızların büyük çoğunluğunun dini" olduğu kabul edilmiş ve Kilise ile Devletin barışması sağlanmışsa da mal varlığının büyük bir kısmı elinden alınan Kilisenin eski gücünü elde etmesi mümkün olmamıştır.⁴⁷ Bu Konkordato ile Devlet dini konumuna son verilen Katoliklik, Yahudilik ve Protestanlıkla birlikte kabul edilen üç dinden biri durumuna indirgenmiştir.⁴⁸ Fakat bu duruma rağmen 1905 yılına kadar papazların maaşı devletin kasasından ödenmiştir. Cumhuriyetçilerle Katolik Kilisesi arasında uzun süreli mücadele sonucunda 9 Aralık 1905 tarihinde kabul edilen Kiliselerle Devletin Ayrılması kanunu (*loi de séparation des Églises et de l'État*) Fransa'yı laik bir Cumhuriyet ilan ederek dinin kişisel bir mesele olduğuna hükmetmiştir.⁴⁹

2. Keşifler ve Yabancı Kültürlerle Karşılaşma

5. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki dönem, Batı'nın "karanlık çağını" temsil etmektedir.⁵⁰ Peter O'Brien'in belirttiği gibi her ne kadar birçok Batılı tarihçi, Ortaçağı nitelendirmek için küçük düşürücü buldukları bu tabiri kullanmaktan çekinseler de⁵¹ Roma İmpara-

⁴⁵ Gardaz, s. 97.

⁴⁶ McPhee, s. 165.

⁴⁷ McPhee, s. 183; William Doyle, *The French Revolution: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2001, s. 76; James McMillan, "Priest Hits Girl: On the Front Line in the 'War of Two Frances'", *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, Christopher Clark & Wolfram Kaiser (eds.), Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 82.

⁴⁸ Émile Poulat, "L'institution des 'sciences religieuses' en France", *Cent ans de sciences religieuses en France*, Jean Baubérot et al., Cerf, Paris 1987, s. 58.

⁴⁹ Kay Chadwick, "Introduction", *Catholicism, Politics and Society in Twentieth-Century France*, Kay Chadwick (ed.), Liverpool University Press, Liverpool 2000, s. 1; André Damien, "Réflexions à propos de la séparation des églises et de l'état", *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 85:2 (2005), s. 195. Poulat'nın belirttiği gibi aslında bu ayrılma uygulamada göreceli bir karakter arz etmektedir. 1790 yılında millileştirildikten sonra 1802 yılında Kilisenin hizmetine sunulan kilise binaları 1905'ten sonra devletin ya da belediyelerin mülkiyetinde kalmaya devam etmiş, bakım ve giderlerini de bunlar üstlenmiştir. Hastanelerde, hapishanelerde, liselerde ve orduda dini hizmetleri yerine getirmek üzere Katolik papazlar istihdam edilmektedir. Dolayısıyla kanunun adından hareketle yanlış bir izlenime kapılmamak gerekir (Poulat, "La laïcité en France au vingtième siècle", s. 23).

⁵⁰ Sharpe, "The study of religion in historical perspective", s. 25.

⁵¹ Peter O'Brien, *European Perceptions of Islam and America from Saladin to George W. Bush: Europe's Fragile Ego Uncovered*, Palgrave Macmillan, New York 2009, s. 48.

torluğunun çöküşü ile İtalyan Rönesansı arasındaki bu sürenin tam da Kilisenin Avrupa'daki düşünce hayatının tek hâkimi olduğu bir döneme denk gelmesi dikkat çekicidir.

Avrupa'da keşifler çağıının 15. yüzyılda tam olarak Kristof Kolomb'un 1492'te Amerika kıtasına ayak basmasıyla başladığı genellikle kabul edilse de O'Brien'in dikkat çektiği gibi aslında bu dönemi Papa II. Urban'ın 27 Kasım 1095 günü ilk Haçlı seferini emrettiği tarihten başlatmak gerekir. "Sözde İsa uğruna düzenlenen seferler, Akdeniz'in etrafında bilinen dünyanın en önemli bölgesini, yani evrensel medeniyetin merkezi olarak algılanan bölgeyi sömürmekten başka bir şeyi temsil etmiyordu. Uzaktan sömürme çağıının ilk dört yüzyılı (paradigmatik Avrupamerkezcilik tarafından) büyük keşiflerden biri olarak gösterilmiyor çünkü bu dönem, sonraki yüzyıllarda Amerika gibi diğer bölgelerde yapılan keşifler kadar başarılı olmadı. Fakat şurası kesin ki Avrupalılar bu ilk dört yüzyılda bir şey keşfettiler. Keşfettikleri şey, 'daha ileri seviyede olan İslam medeniyeti' karşısındaki mutlak geri kalmışlıklarıydı."⁵²

15. yüzyıla gelinceye dek Batı'da din denilince akla dört şey geliyordu: Hıristiyanlık, Yahudilik, İslam ve "paganizm".⁵³ 15. ile 17. yüzyıllar arasında gerçekleştirilen büyük seyahatler sonucunda Avrupa'nın dünyanın merkezinde yer almayıp bilakis bir kıtanın sadece uç kısmından ibaret olduğunu fark eden Hıristiyan Batı çok uzaklardaki "paganizm" dünyaları ile tanıştırmıştır.⁵⁴ Yeni keşfedilen bölgelere intikal eden misyonerlerin yazıp çizdikleri sayesinde Amerika, Afrika, Japonya, Çin ve Hindistan halkının kültürleri ve dinleri hakkında önemli ölçüde bilgi artışı sağlanmıştır. Cizvit papaz Jean-François Lafitau'nun (1681–1746) 1724'te yayımlanan *Moeurs des sauvages Américains comparées aux mœurs des premiers temps (İlk Zamanların Adetlerine Kıyasla Amerika Vahşilerinin Adetleri)* adlı kitabı, ilk karşılaştırmalı din araştırmalarından biridir.⁵⁵ Seyahatnamelerin ve misyonerlerin raporlarının sağladığı bilgilere dayanılarak genel tarih kitapları ve sözlükler kaleme alınmıştır. Örneğin J. Fr. Bernard, 1723-1737 yılları arasında 7 ciltlik *Cérémonies et coutumes de tous les peuples du monde (Dünyadaki Bütün Halkların Seremonileri ve*

⁵² O'Brien, s. 47.

⁵³ Sharpe, "The study of religion in historical perspective", s. 25.

⁵⁴ Michel Despland, *L'émergence des sciences de la religion. La monarchie de Juillet: un moment fondateur*, L'Harmattan, Paris 1999, s. 29; Eric J. Sharpe, *Comparative Religion: A History*, Second Edition, Duckworth, London 1986, s. 14.

⁵⁵ Henri-Charles Puech & Paul Vignaux, "La science des religions en France", *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 18.

Adetleri) adlı eseri, Constant d'Orville, J.-P. Costard ve N. Follet'nin birlikte kaleme aldıkları *Dictionnaire universel, historique et critique des mœurs, lois, usages et coutumes civiles (Adetlerin, Kanunların ve Sivil Örflerin Evrensel, Tarihsel ve Eleştirel Sözlüğü)* (4 c., 1761 ve 1772) veya à J.-F. de la Croix'nın *Dictionnaire historique des cultes religieux (Dini Kültürlerin Tarihsel Sözlüğü)* (3 c., 1770) adlı eserlerde bütün halkların adetleri, "batıl inançları" ve dini merasimleri betimlenmeye çalışılmıştır. Doğu'dan getirilen dini metinler Batı'daki kütüphanelerde yavaş yavaş yerlerini aldıktan sonra bunları anlama ve tercüme etme süreci başlamıştır. Jean Chardin (1643–1713) , İran'dan Persepolis anıtlarının gravürlerini çizerek Avrupa'ya tanıtmış, Cizvit misyoner Jean Calmette (1692–1740) ise dört adet Veda metnini Fransa'ya getirmiştir. Cizvitler Çin ile ilgili bir dizi kitap yayımlamış ve "King"leri tercüme etmişlerdir. 1758 yılında Katolik din adamı Jean-Jacques Barthélemy (1716–1795), Fenike dilini, 1761 yılında da eski Aramca'yı çözmüştür. Antoine-Isaac Silvestre de Sacy (1758–1838) 1793'te Pehleviceyi çözmeye başlamış, J. Gagnier ise ilk kez Hz. Muhammed'in hayatına ilişkin ilk bilimsel eseri ortaya koymuştur: *La vie de Mahomet traduite et compilée de l'Alcoran, des traditions authentiques de la Sonna, et des meilleurs auteurs arabes (Kur'an, Sahih Sünnet ve en İyi Arap Yazarlardan Derlenerek Yazılan Muhammed'in Hayatı)*.⁵⁶

Parsilerin kutsal kitabı olan Avesta'nın bir adet elyazması Oxford'daki Bibliotheca Bodleiana'nın duvarında altın yaldızlı bir zincirle asılı vaziyette yıllarca beklemişti. Doğu Hindistan Fransız Cemiyetinin hizmetinde asker olarak Hindistan'a giden Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron, 1762 yılında Paris'e döndüğünde beraberinde Farsça ve Sanskritçe yazılmış 180 adet Avesta elyazması getirerek bu kitabın çevirisini 1771'de tamamlamıştır.⁵⁷

Avesta'nın tercümesi önemli bir etki uyandırmıştır. Kitabı Mukaddes ve Yunan-Roma kültürel mirası üzerine kurulan Avrupa medeniyetinden bağımsız ve daha eski kültürlerin keşfi Avrupa'nın üstünlük iddiasını zayıflatmış ve onu rekabet durumuna sokmuştur. Zira 18. yüzyıla kadar bütün yabancı kültürler pagan veya barbar diye nitelendirilmiş ve dolayısıyla da bunların herhangi bir değer taşımadığı hükmüne varılmıştı. Bu yüzyılda durum değişmiş; Hıristiyanlık şiddetli eleştirilere uğramış ve Kilisenin otoritesi bir kez daha sarsılmıştır.⁵⁸

⁵⁶ Puech & Vignaux, s. 16.

⁵⁷ Hans G. Kippenberg, *À la découverte de l'Histoire des Religions*, Editions Salvator, Paris 1999, s. 65.

⁵⁸ Kippenberg, s. 65-67.

Bilinmeyen dillerin çözülmesi, o dillerde yazılan metinlerin ve yazıtların okunmasını ve dolayısıyla da farklı kültürlere nüfuz edilmesini mümkün kılmıştır. 1793 yılında Silvestre de Sacy, Sasani yazıtlarını, 1801'de Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731–1805) Upanişadları çevirmiş, 1822'de ise Jean-François Champollion (1790–1832) Mısır hierogliflerini çözmüştür.

Bu çeviri faaliyetlerini destekleyen önemli faktörlerden birinin Avrupa ülkelerinin siyasi çıkarları olduğu gözden kaçmamalıdır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde sömürgeleri ve dış ülkelerle yoğun ticari ilişkileri bulunan Avrupa ülkeleri, kendi milli çıkarlarına hizmet edecek, Doğu dilleri, kültürleri ve dinleri konusunda uzmanlara ihtiyaç duymuştur.⁵⁹ Özellikle Hint kutsal metinlerinin çevirisi sonucunda elde edilecek bilgilerin sömürü idaresine hizmet etmesi beklenmiştir.⁶⁰ Batılı ülkelerin kendi aralarındaki rekabetin bu keşif sürecine de yansdığı görülmektedir. 1798 yılında Mısır'ı işgal eden Napolyon'un ordusundaki askerler bir yıl sonra Nil deltasında hieroglif yazısının çözülmesini mümkün kılan Rozet taşını bulmuşlardı. 1801'de İngiliz kuvvetleri Fransız ordusunu mağlup ederek Mısır'ı ele geçirdikten sonra bu Rozet taşını da istemişlerdir. Bir kopyası yapıldıktan sonra İngilizlere teslim edilen bu taş, İngiltere'ye götürülerek British Museum'a yerleştirilmiştir. Fakat bu macera burada bitmemiştir. Bu sefer de taşın üzerindeki hieroglifleri çözme yarışı başlamıştır. İngilizler, hieroglifleri çözen Fransız Champollion'un bu işi kendilerinin verdikleri bilgiler sayesinde başardığını belirterek kendi üstünlüklerini iddia etmişlerdir. Kippenberg'in de ifade ettiği gibi "kendi milli üstünlüğünü haklı göstermek için yabancı kültürlerin keşfini kullanmak istemek ne kadar da saçma! Ancak bu saçmalık tam da, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi yüksek kültür seviyesine sahip Avrupa milletlerinin çözme faaliyetinin öncüsü unvanını elde edebilmek için kendi aralarında ne derece rekabet ettiklerini gösteriyordu."⁶¹

19. yüzyılda Nil vadisi, Mezopotamya ve İran'da tarihe karışmış kültürlerin gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu keşifleri yapanların bir kısmı, ulaştıkları bulguların Kitabı Mukaddes'teki bilgileri doğrulayacağını ve dolayısıyla da onun hakikatini ispat edeceğini düşünüyordu. Oysa bu bulgular dünyanın başlangıcını altı bin yıl öncesine dayandıran Kitabı Mukaddes kronolojisini yalanlıyordu.

⁵⁹ Jacques Waardenburg, *Profiles and International Developments in the Scholarly Study of Religion*, Swiss Science Council, Berne 1995, s. 15.

⁶⁰ Kippenberg, s. 69.

⁶¹ Kippenberg, s. 70.

Bu yeni keşifleri değersiz bulanlar da olmuştu. Örneğin Avesta'ta tercümesi yayımlandıktan sonra birçok araştırmacı hayal kırıklığına uğradıklarını dile getirerek Zerdüş'tün bu kadar basit şeyler yazdığına inanmadıklarını ifade etmişlerdir. İngiliz bilgin William Jones, Anquetil-Dupperon'a hitaben şöyle söylemiştir: "Aydınlanmış Avrupa'nın sizin Zende-Vista'nıza hiç ihtiyacı yoktur."⁶² Bilinmeyen kültürlerin incelenmesi karşısındaki muhalefetlerin aşılması ve önyargıların kaldırılması uzun zaman almıştır.

Bu dönemde yabancı kültürlerin keşfi yanında Tarih öncesi döneme karşı büyük bir ilgi uyanmıştır. İnsanın ve dünyanın nasıl ve ne zaman meydana geldiğine ilişkin açıklamalarda bulunan Kitabı Mukaddes'in verdiği bilgilerin test edilme zamanı gelmişti. İnsanın yaklaşık altı bin yıl önce ve yaratılışın son safhasında meydana geldiği bilgisini arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular yalanlamıştı. 1858 yılında İngiltere'de Brixham mağarasında insan eliyle yapılan aletlerle birlikte nesli on binlerce yıl önce tükenen hayvan kalıntılarına rastlanmıştı. Tarih öncesi dönemle ilgili keşiflerin yapıldığı bu dönemde İngiliz doğa bilimcisi Charles Darwin'in (1809–1882) *On the Origin of Species by Means of Natural Selection (Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni Üzerine)* adlı kitabı, önemli bir etki uyandırmıştır. 1859 yılında piyasaya çıkan bu kitapta, Kitabı Mukaddes'teki yaratılış öğretisinin aksine evrim ilkesi savunuluyordu. Darwin ile birlikte Tanrı ve yaratılış inancının yerini Doğa ile evrim düşüncesi almıştı.⁶³ Darwin'in sistematik hale getirdiği ve bilimsel argümanlara dayanarak geliştirdiği evrim düşüncesinin hızlıca yayılmasının nedenlerinden biri, Ortaçağ karanlığından kurtulduktan sonra kendilerini diğer ırklardan ve Hıristiyanlığı da diğer dinlerden üstün gören Avrupalıların kendilerinin en üst seviyesinde bulunduğu kültürel ve dini bir evrime zaten inanıyor olmalarıydı. Kendi medeniyetlerini en üstün medeniyet olarak gören Avrupalıların yazdıkları kitaplarda bu düşünce kendini açıkça yansıtmaktadır.

Charles de Brosses'un (1709–1777) yazar adı ve basım yeri belirtilmeden 1760 yılında yayımlanan *Du culte des dieux fétiches ou Parallèle de l'ancienne religion de l'Égypte avec la religion actuelle des négrites* adlı eserinde ilk din şeklinin, hayvan ve cansız varlıklara tapınma şeklinde tanımlanan "fetişizm" olduğu savunulmaktadır.⁶⁴ De Brosses, "saçma" diye nitelendirdiği fetişizminin korku ve delilikten kaynaklandığını ifade

⁶² Kippenberg, s. 70.

⁶³ Kippenberg, s. 78.

⁶⁴ Charles de Brosses, *Du culte des dieux fétiches ou Parallèle de l'ancienne religion de l'Égypte avec la religion actuelle de Nigritie*, 1760, s. 61.

etmektedir.⁶⁵ De Brosses'un bu kitabı o dönemde dinin ilk şekline ilişkin tartışmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Özellikle Hume, Voltaire, Rousseau gibi filozofların dinin ilk şeklinin monoteizm mi politeizm mi olduğu konusunda başlattığı bu tartışmaya böylece De Brosses da katılmış ve politeizmin ilk din biçimi olduğunu savunan Hume'ün aksine fetişizm teorisini ileri sürmüştür.⁶⁶ Bergier'nin (1718–1790) *L'Origine des dieux du paganisme* (1767) adlı kitabında da paganizmin ilkel bir din biçimi olduğu ileri sürülmektedir. Bu yazarların evrimci bir anlayışa sahip oldukları aşikârdır. Felsefi ve teolojik mülahazalara girerek insanın Tanrı tarafından mükemmel şekilde yaratıldığını ve daha sonra bozulduğunu belirten De Brosses'a göre insan zihni, aşağı dereceden yukarı dereceye doğru tedricen ilerlemiştir.⁶⁷ Hıristiyanlığın en üstün din olduğu paradigmasına dayanan bu tür çalışmalardaki karşılaştırmanın amacı bilimsellikten ziyade apolojetik bir kaygı ile ortaya konulmuştur.⁶⁸

Darwin'den sonra rasyonalizm ve materyalizmin git gide ağırlık kazandığı ve Hıristiyanlığın mutlak ve en üstün olma niteliğinin kuşkuyla karşılandığı bir dönemde evrim prensibi gibi ideolojik bir dayanağın kullanılması da bir stratejiden ibaretti.⁶⁹ Zaten karşı görüşü savunanların özellikle de dinin ilk şekline ilişkin fikir ileri süren filozofların argümanları herhangi bir objektif kritere dayanmadığı için spekülâtif bir karakterden fazlasına sahip değildi. Dolayısıyla bu dönemde dinlerle ilgili yazılıp çizilenlerin birçoğunun bir iç hesaplaşmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyanlığı savunma ya da onu çürütme mücadelesine diğer dinler de alet edilmiştir.

⁶⁵ De Brosses, s. 183.

⁶⁶ Bkz. Waardenburg, "View of a Hundred Years' Study of Religion", s. 8. Hume, Voltaire ve Rousseau'nun monoteizm konusundaki görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Adibelli, "Monoteizm ve Yüce Varlık Konusunda Wilhelm Schmidt ile Raffaele Pettazzoni Arasındaki Tartışma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:2 (2009), s. 115-117.

⁶⁷ Bkz. De Brosses, s. 195-206.

⁶⁸ 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupalılar "fetiş" kavramını Gine ve Batı Afrika halklarının kült objeleri ile dini pratiklerini ifade etmek için kullanmışlardır. Iacono, başlangıçta sırf Gine bağlamında kullanılan "fetişizm" kavramının Avrupalıların sömürü faaliyetlerine paralel olarak Charles de Brosses tarafından genelleştirilip uygarlık sürecinin ilk safhasında buldukları varsayılan halklar için kullanıldığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla küçük düşürücü bir içeriğe sahip olan bu kavram, din alanında sömürü ideolojisine hizmet etmiştir (Alfonso M. Iacono, *Le fétichisme. Histoire d'un concept*, Presses Universitaires de France, Paris 1992, s. 6).

⁶⁹ Bkz. H. Pinard de La Boullaye, *L'étude comparée des religions. Essais critique. I. Son histoire dans le monde occidental*, 4. bsk., Paris 1929, s. 297; Sharpe, *Comparative Religion*, s. 18.

Darwin'in biyolojik sistemlerin oluşum ve gelişim safhalarını açıklamak için geliştirdiği evrim varsayımının, Din Bilimi alanı için de bir açıklama modeli olabileceği kabul edilmiş ve böylece dinler ve dini fenomenler bu varsayım aracılığıyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu paradigma daha da genişleyerek siyaset alanını da etkisi altına almıştır. Auguste Comte (1798–1857), 1852 ile 1854 yılları arasında yazdığı *Système de politique positive* adlı eserinde rasyonalist düşüncüyü sistematik hale getirerek siyaset alanına uygulayan önemli isimlerin başında gelmektedir. Evrimci paradigmaya dayanan Comte'un üç hal kanuna göre, insanlığın gelişim süreci sırasıyla üç safhadan geçiyordu: hayali ya da teolojik hal, soyut ya da metafizik hal ve son olarak pozitif ya da bilimsel hal. Toplum modern çağda düzenlemek için pozitif siyasete dayanmak yani toplumu aklın kanunlarına göre organize etmek gerekiyordu.⁷⁰ Kilisenin öğretisini reddeden ve Fransa'da iktidarı ellerinde bulunduran Cumhuriyetçiler bir ideoloji ve bir doktrin arayışındaydılar. Bundan dolayı da Comte'un pozitivist siyaset doktrinini benimsediler. Cumhuriyetçilerin siyasetlerinin teorik temelini oluşturan bu düşünce devletin Kilise ile ilişkilerini de şekillendirmiştir. Yüksek öğretim Kilisenin elinden alınarak Devlete bağlanmış, 6–13 yaş arasındaki çocuklar için laik ve ücretsiz eğitim zorunlu hale getirilmiştir.⁷¹ Fransız Devletin laikleşme süreci, 1870 yılında kurulan 3. Cumhuriyet devrinde bir "din savaşları" atmosferinde gerçekleşmiştir. Kilise karşıtı politikanın etkileri ve din karşıtı düzenlemeler Fransız halkının büyük bir kısmının dinden kopmasına neden olmuştur.⁷²

3. Dinler Tarihinin Kurumsallaşma Süreci

19. yüzyılın sonlarına yaklaştığında Avrupalılar büyük seyahatler sonrasında yeni coğrafyalar keşfetmişler, misyonerlik ve sömürü faaliyetleri sonucunda bu bölgelere yerleşmiş ve yerli halklar hakkında bilgiler toplamışlardır. Arkeolojik kazılar ve jeolojik bulgular, tarihe karışmış medeniyetlere ait belgeleri gün yüzüne çıkardığı gibi tarih öncesi-

⁷⁰ Georges Dupeux, "La IIIe République, 1871–1914", *Histoire de la France: Des origines à nos jours*, Geoges Duby (ed.), Larousse, Paris 1999, s. 749.

⁷¹ 1881 ile 1886 yılları arasında Milli Eğitim Bakanı olan Jules Ferry tarafından gerçekleştirilen eğitim reformu, Fransa'nın milli bütünlüğünün sağlanması ve halkın eğitim düzeyinin yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1865 yılında Fransa nüfusunun yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ü Fransızca konuşmıyordu. 1870'de askere gidenlerin %30'u ise okuma yazma bilmiyordu (Haine, s. 123). Cumhuriyetçi hükümetin laiklik prensibine dayanan yeni düzenlemelerine Katolikler karşı çıkarken Protestanlar ve Yahudiler bu kararları desteklemiştir (Thomas Kselman, "State and religion", *Revolutionary France: 1788–1880*, Malcolm Crook (ed.), Oxford University Press, New York 2002, s. 73).

⁷² Gardaz, s. 99.

ne uzanma imkânı sağlamıştır. Akkad, Sümer, Hitit ve Mısır dillerinin çözülmesi o güne kadar sırrını koruyan belgelerin anlaşılmasını ve böylece bu medeniyetleri anlama noktasında bilim adamlarının karşısına yep yeni ufuklar açmıştır. Arkeoloji, Tarih, Dilbilim, Teoloji, Filoloji, Etnoloji, Mitoloji ve Etnoloji alanlarında yapılan keşifler sayesinde bilgi ve belgelerin süratle artması, uzmanlaşmayı ve dolayısıyla da yeni bilim dallarının kurulmasını gerekli kılmıştır. Dinler Tarihinin bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkışını gerekli kılan temel faktörlerden biri böyle bir ihtiyacın ortaya çıkmasıdır. Yukarıda örnekleriyle üzerinde durulduğu gibi böyle bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa dışındaki dinler hakkında birçok kitap kaleme alınmıştı ama bunların bilimsel kriterleri yerine getirdiği pek söylenemezdi. Hollanda'da Dinler Tarihi disiplininin ilk kurucularından biri olan C.P. Tiele bu durumu şöyle özetler: "Bazı eski dinler ve uygarlaşmamış milletlerin dini adetleri hakkında faydalı bilgiler içeren birkaç kitap müstesna önceki yüzyıllarda bu konuyla ilgili yazılanların hiçbirinin herhangi bir bilimsel değer taşıdığı söylenemez... Dünyadaki o güne kadar bilinen bütün dinlere ilişkin betimlemeleri içeren büyük kitap koleksiyonları vardı. Fakat emek verilerek meydana getirilen bu kitaplarda herhangi bir eleştirel tavır ve Kitabı Mukaddes dışındaki dinlerin yalnızca tuhaf şeyler olmadığı yönünde en ufak bir kuşku bulunmuyordu."⁷³

19. yüzyılın sonlarına kadar dinleri ve dini olguları konu edinen çalışmalar başta Teoloji olmak üzere Filoloji, Tarih, Etnoloji, Felsefe, Sosyoloji ve Psikoloji gibi çeşitli alanlarda çalışan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu döneme kadar Dinler Tarihi alanında yazılan birçok kitap da herhangi bir akademik kuruma bağlı olmayan yazarlar tarafından kaleme alınmıştır.

Bir bilim dalının kurumsallaştığını gösteren en önemli gösterge o disiplinin akademik bir nitelik kazanması yani Üniversitede bir kürsüye sahip olması ve ders olarak okutulmasıdır. Avrupa'da Dinler Tarihi ilk kez Cenevre Üniversitesi Teoloji Fakültesinde 1868 yılında okutulmaya başlamış, 1873 yılında ise Edebiyat Fakültesinin Sosyal Bilimler Bölümünde Dinler Tarihi kürsüsü kurulmuştur.⁷⁴ Hollanda'daki Teoloji Fakülteleri bir taraftan bilimsel faaliyetler yürütülen diğer taraftan da Hollanda Reform Kilisesi için din görevlis yetiştiren merkezlerdi. Katolik Kilisesi ile diğer Protestan Kiliselerin kendi seminerleri bulunmaktaydı. Kilise ile Devletin birbirinden ayrılması ve milli eğitimin laikleşmesi sürecinin

⁷³ C.P. Tiele, "Religions", *The Encyclopaedia Britannica*, c. 20, Chicago 1892, s. 358.

⁷⁴ Philippe Borgeaud, "L'histoire des religions à Genève: Origines et métamorphoses", *ASDIWAL*, 1 (2006), s. 14-15.

bir ürünü olarak 1877 yılında kabul edilen Üniversite kanunu Groningen, Leiden ve Utrecht'deki Devlet Üniversiteleri ile Amsterdam Belediye Üniversitesi bünyesinde yer alan Teoloji Fakültelerini doğrudan kapatmak yerine bunları Hollanda Reform Kilisesinden ayırmıştır. Laik ve bağımsız bir karakter kazanan bu fakültelerin adının "Din Bilimleri Fakültesi" şeklinde değiştirilmesi başlangıçta kararlaştırılmışsa da bunların eski adları muhafaza edilmiştir. Önceden temel ders kabul edilen Dogmatik ve Pratik Teoloji dersleri bu Fakültelerin müfredatından kaldırılmıştır.⁷⁵

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bilimsel faaliyetin en temel gereksinimlerinden biri olan özgür düşünce ortamı, yukarıda üzerinde uzunca durulduğu gibi Fransa'da da yoktu. Zira Fransa'da "Kralın istibdadı her tür özgür düşünceye engel olmuştu."⁷⁶ Diğer taraftan Émile Poulat'nın ifadesiyle Avrupa ülkelerinde uzun süre bilgiyi Kilise denetim altında tutmuştur.⁷⁷ Hollanda'da olduğu gibi Fransa'da da Dinler Tarihinin kurumsallaşmasını mümkün kılan en önemli faktör devletin laikleşmesiyle birlikte dini konuların araştırılması ve öğretiminin Kilisenin tekelinden kurtulmuş olmasıdır. Tahmin edileceği üzere Avrupa'da ve özellikle Fransa ve İtalya gibi Katolikliğin ağırlıkta olduğu ülkelerde Dinler Tarihi kürsülerinin kurulmasına karşı en sert muhalefet Kilise tarafından gelmiştir. Hem bilgi üzerindeki hâkimiyetini hem de sosyal imtiyazlarını ve toplum nezdindeki itibarını kaybetmek istemeyen Kilisenin Dinler Tarihi çalışmalarına karşı çıkmasının altındaki temel endişe, bu çalışmaların Hıristiyanlığın temsil ettiği hakikatin aslında mutlak değil göreceli bir karakter arz ettiğini ortaya koyarak inananların zihninde şüphe uyandıracığı ihtimaliydi.⁷⁸ Sonraki gelişmeler Kilisenin bu konudaki endişenin boş olmadığını göstermiştir. 19 yüzyılda Kitabı

⁷⁵ Van Hamel, "L'enseignement de l'histoire des religions en Hollande", *Revue de l'histoire des religions*, 1:1 (1880), s. 380-381. Hamel'in bu yazısı, Maurice Vernes'in kitabının ekler bölümünde aynı başlıkla yeniden yayımlanmıştır: Maurice Vernes, *L'histoire des religions. Son esprit, sa méthode et ses divisions. Son enseignement en France et à l'étranger*, Paris 1887, s. 217-229. Sharpe, *Comparative Religion*, s. 121. Hollanda'da Dinler Tarihi disiplinin kurumsallaşması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Arie L. Molendijk, *The Emergence of the Science of Religion in the Netherlands*, Brill, Leiden & Boston 2005, s. 71-82; Arie L. Molendijk, "Theology: The Institutionalization of the Science of Religion in the Netherlands", *Religion in the Making: The Emergence of the Sciences of Religion*, Arie L. Molendijk & Peter Pels (eds.), Brill, Leiden 1998, s. 67-77.

⁷⁶ Jean Réville, *Les phases successives de l'Histoire des religions*, Paris 1909, s. 87.

⁷⁷ Poulat, "L'institution des 'sciences religieuses' en France", s. 52.

⁷⁸ Sharpe, *Comparative Religion*, s. 119; Jean Seguy, "Panorama des sciences des religions", *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 38.

Mukaddes, Kilise ve Hıristiyan dogmalarının tarihsel eleştiriye tabi tutulması, geleneksel Hıristiyanlık iddialarının bilim adamları tarafından sertçe eleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Eleştiri, tarihi belgeler eksikliğini ileri sürerek, İsa'nın tarihi varlığını inkâr etme noktasına varmıştır. Böylece eleştiri, Hıristiyan dinini temelden sarsmıştır. Üstelik büyük dinler, mitoloji ve Hıristiyan dünyayı çevreleyen dinler hakkındaki yeni keşifler, Hıristiyanlığın, neticede diğer dinler arasından bir din olup, gelişmesi bağımsız olmak bir tarafa, başka düşünce sistemlerinin ve başka dinlerin tesiri altında kaldığını da ortaya koymuştur. Kaçınılmaz olarak, yeni Din Bilimleri, üstelik Fen Bilimlerinin müktesebatıyla beslenmiş olarak, geleneksel Hıristiyan inancıyla mücadeleye girişmiştir. Tartışma, özellikle "ilim-iman" ihtilafı etrafında odaklanmıştır.⁷⁹ *Essence du Christianisme* adlı eserinde Tanrıya ilişkin kavramların aslında insanın idealleştirdiği kendi imgesini evrene yansıtmaları olduğunu savunan Alman filozof Ludwig A. Feuerbach'a (1804–1872) göre "bilimin ruhu", Teolojininkine tamamen zıttı.⁸⁰ Dini konularda yazıp çizenler arasında bir tarafta Hıristiyanlığı "doğüstü" kategoriler aracılığıyla açıklamaya çalışan teologlar bulunurken diğer tarafta profan, yani her tür metafizik varsayımdan soyutlanmış bir Din Bilimi yapmaya çalışan ve böylece bilginin sekülerleşmesini sağlama amacıyla olan pozitivist düşünceye sahip araştırmacılar yer almaktaydı.⁸¹ Hıristiyanlığa eleştirel bir yaklaşımı savunan ve Katolik Kilisesi'nin Fransız toplumundaki baskın konumuna karşı çıkan Ernest Renan (1823–1892) ve Émile Burnouf (1821–1907) bu ikinci gruba örnek gösterilebilir.⁸²

Fransa'daki din-devlet ilişkisinin tarihsel seyrine, siyasal, bilimsel ve ideolojik gelişmelere ana hatlarıyla göz atıp tarihsel ve sosyal bağlam belirlendikten sonra asıl konuya yani Dinler Tarihinin Fransa'da kurumsallaşma safhasını ele alabiliriz. Fransa'da Din Bilimlerinin kurumsallaşma sürecinde dört önemli tarihten söz eden Michel Despland'ın belirttiği bu dönüm noktaları çerçevesinde konu ele alınacaktır: 1) 1879 yılında *Collège de*

⁷⁹ Jacques Waardenburg, "Din Bilimlerinin Tarihçesi", çev. Ramazan Adıbelli, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16:1 (2004), s. 284.

⁸⁰ Henri Desroche, "De la sociologie religieuse comme sociologie différentielle", *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 186-187. Norman Birnbaum, "Des philosophies des religions à une sociologie des religions", *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 264.

⁸¹ Seguy, "Panorama des sciences des religions", s. 41, 51; Jean-Pierre Deconchy, "La psychologie des fait religieux", *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 151.

⁸² Waardenburg, "Din Bilimlerinin Tarihçesi", s. 286.

France'da Dinler Tarihi kürsüsünün kurulması, 2) 1880'de *Revue d'Histoire des Religions*'un (*Dinler Tarihi Dergisi*) neşredilmeye başlaması, 3) 1885 senesinde Paris'te *Musée Guimet*'nin (*Guimet Müzesi*) açılışı ve 4) 1886'da *École Pratique des Hautes Études*'de (*Uygulamalı Yüksek Tetkikler Okulu*) *Dini İlimler* (*Sciences Religieuses*) altında bir *Beşinci Bölümün* (*5ème Section*) açılması.⁸³

a- Collège de France'da Dinler Tarihi kürsüsünün kurulması

I. François tarafından 1530 yılında temeli atılan *Collège de France* günümüzde Üniversiteden bağımsız bir kurum olup Milli Eğitim Bakanlığına bağlıdır. Burada verilen dersler halka açık, eğitim ücretsizdir. Eğitim sürecinde sınav yapılmamakta ve eğitim sürecinin sonunda diploma verilmemektedir. İlk kurulduğunda 6 kürsüsü bulunan (3 Yunanca ve 3 İbranice) bu okulda günümüzde 52 kürsü bulunmaktadır (matematik, fizik ve doğa bilimleri: 19; felsefi ve sosyolojik bilimler: 9, tarihsel, felsefi ve arkeolojik bilimler: 24).⁸⁴ *Collège de France*'daki Dinler Tarihi kürsüsü 1972 yılında Henri-Charles Puech'in (1902–1986) emekli olması üzerine kapatılmıştır.⁸⁵

Bu yazının başında belirtildiği gibi Fransa'da ilk Dinler Tarihi kürsüsü bu okulda kurulmuştur. İsviçre, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerde Dinler Tarihi kürsülerinin kurulmasından sonra diğer alanlarda olduğu gibi bilimsel alanda da diğer Avrupa ülkeleriyle rekabet halinde olan Fransa'nın bu konudaki geri kalmışlığı bazı bilim adamları tarafından fark edilerek ilgili mercilere duyurulmuştur. 1879 yılında yazdığı bir yazıda Protestan din adamı Maurice Vernes, Almanya ve Hollanda gibi kültür seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde Dinler Tarihi disiplininin önemli gelişmeler kaydettiğini bildirdikten sonra bu bilim dalının Fransa'da da oluşturulmasını talep etmektedir.⁸⁶ Birkaç ay sonra yayımlanan yazısında Vernes'in teklifini değerlendiren pozitivist düşünür Émile Littré (1801–1881), toplumlara şekillendiren temel unsurlardan biri olan dinler karşısında laik eğitimin kayıtsız kalamaya-

⁸³ Despland, "Les sciences religieuses en France", s. 5.

⁸⁴ Émile Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France", *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 84, dip. 9. Ayrıca bkz. *Collège de France*'in resmi internet sitesi: <http://www.college-de-france.fr/>

⁸⁵ Michel Meslin, "Histoire ou science des religions : Le cas français", *Modern Societies & the Science of Religions: Studies in Honour of Lammert Leertouwer*, Gerard A. Wiegers & Jan G. Platvoet (eds.), Brill, Leiden 2002, s. 42.

⁸⁶ Maurice Vernes, "La théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement laïque", *La Revue scientifique de la France et de l'étranger*, 8:31 (1879), s. 734-736.

çağını belirterek Dinler Tarihi kürsüsünün kurulmasını desteklediğini bildirmektedir.⁸⁷ Vernes ve Littré gibi araştırmacıların çağrısı devlet adamları tarafından duyulmuştur. *Collège de France*'da bir Dinler Tarihi kürsüsünün kurulması, pozitivist düşünceye sahip devlet adamı Paul Bert (1833–1886) tarafından teklif edilmiştir. Bu teklifin görüşüldüğü Millet Meclisinde ve Senatoda itiraz sesleri yükselmiştir. Katolik temsilciler, Dinler Tarihi kürsüsünün kurulmasının eleştiri adına dinlere karşı bir antipatinin gelişmesine neden olacağını ileri sürerek böyle bir kürsünün kurulmasına karşı çıkmışlardır. İlginç olan husus, bu teklife laik kesimden de itiraz gelmiş olmasıdır. Kanun teklifinin görüşüldüğü Senatoda *Collège de France*'un müdürü olan Edouard de Laboulaye (1811–1883), Mısır, Yakın-Doğu ya da Hint medeniyeti gibi büyük medeniyetlerin zaten bilimsel araştırmaların konusu yapıldığını dinin medeniyetin önemli bir unsuru olarak bu araştırmalarda ele alındığı ve dolayısıyla bu konuyu müstakil bir inceleme alanı yapmanın gereksiz olduğu yönünde itirazını dile getirerek bu kürsünün kurulmasına karşı çıkmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Jules Ferry (1832–1893), kürsünün amacının ülkedeki belli bir kesimin dini görüşleriyle mücadele etmek olmayıp diğer ülkelerde kurumsallaşan bir disipline yüksek öğrenim düzeyinde yer vermek olduğunu belirterek bu kürsünün kurulmasını savunmuştur.⁸⁸

Bu tartışmalardan sonra kanun teklifi kabul edilerek 1880 yılında Dinler Tarihi kürsüsü kurulmuş ve başına ilk dönem Hıristiyanlığı konusunda uzman liberal bir Protestan olan Albert Réville (1826–1906) getirilmiştir. 1880 ile 1889 yılları arasında Albert Réville'in kaleme aldığı önemli çalışmalardan bazıları şöyledir: *Prolégomènes de l'histoire des religions* (Dinler Tarihine Giriş) (1881), *Religions des peuples non civilisés* (1883), *Les Religions du Mexique, de l'Amérique centrale et du Pérou* (Meksika, Orta Amerika ve Peru Dinleri) (1885), *La Religion chinoise* (Çin Dini) (1889).⁸⁹ *Prolégomènes de l'histoire des religions* adlı eserinin dördüncü baskısına yazdığı önsözde Réville, Dinler Tarihini Teolojinin laikleşmiş bir versiyonu olarak takdim etmektedir.⁹⁰ Ancak Réville, bilimsel hakikate ulaşmayı amaç edinen kendi yaklaşımlarının hem “geleneksel söylemin dogmatizminden

⁸⁷ Émile Littré, “De la théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement laïque par Maurice Vernes”, *La Revue de philosophie positive*, 22 (1879), s. 365-366.

⁸⁸ Vernes, *L'histoire des religions*, s. 198; Jean-Marie Husser, “L'historien des religions dans le débat public”, http://medias.formiris.org/er_512_1.pdf, 02.02.2010.

⁸⁹ Albert Réville'in hayatı ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Alphandéry, “Albert Réville”, *Revue de l'Histoire des Religions*, 27:54 (1906), s. 401-423.

⁹⁰ Albert Réville, *Prolégomènes de l'histoire des religions*, 4. bsk., Paris 1886, s. iv.

kurtulamayanların” hem de “din kelimesini bile duymak istemeyen inkârcıların” yaklaşımında tamamen farklı olduğuna dikkat çekmektedir.⁹¹

Laik anlayışı temsil eden iktidarın girişimiyle kurulan Dinler Tarihi kürsüsünün eğitime başlamasından hemen sonra *Paris Katolik Enstitüsünde (Institut Catholique de Paris)* Katolik din adamı Auguste Théodore Paul de Broglie'nin (1834–1895) “Hıristiyanlık Dışındaki Kültürlerin Tarihi” (*Histoire des cultes non chrétiens*) adı altında Dinler Tarihi dersi okutmaya başlaması elbette bir tesadüf değildi.⁹² Kilise taraftarların laik taraftarlara karşı muhalefeti bu Dinler Tarihi disiplinin kuruluş aşamasında aşikâr biçimde kendi belli etmektedir. De Broglie'nin 1886 yılında yayımlanan *Problèmes et conclusions de l'histoire des religions* (Dinler Tarihinin Problemleri ve Sonuçları) adlı kitabının başlığından bile bu kitabın Réville'in *Prolégomènes de l'histoire des religions* (Dinler Tarihine Giriş) adlı eserine bir karşılık niteliğinde yazıldığı anlaşılmalıdır. De Broglie, adı geçen kitabının amacının, dünya dinlerini gözden geçirerek mutlak surette tek bir dinin hakikat sahibi olduğunu ifade etmektedir.⁹³ De Broglie'nin Réville gibileri kastederek “hakikate ulaşmadan hakikat arayanlar” şeklinde nitelendirmesi ve Dinler Tarihine araştırmacının Hıristiyanlığın mutlak hakikatini ortaya koyarak imanını pekiştirmek gibi bir misyon yüklemesi teolojik yaklaşımın tipik özelliklerindedir.⁹⁴

1907 yılında *Collège de France*'daki Dinler Tarihi kürsüsü başkanlığını görevini yirmi altı yıl yürütmüş olan babasından devralan Jean Réville'in 17 Nisan tarihinde Dinler Tarihi kürsüsünün açılış dersi münasebetiyle yaptığı konuşma hem kendi yaklaşımını hem de bu kürsünün felsefesini dile getirmesi bakımından önemlidir. Bu konuşmasında Réville, din tarihinin de tarihin diğer alanları gibi tarafsız bir biçimde yapılabileceğini belirttiikten sonra *Collège de France*'daki Dinler Tarihi kürsüsünün geçmişte olduğu gibi gelecekte de herhangi bir mezhebin ya da dinin hizmetinde olmayacağını altını çizmektedir. Réville, muhtemelen Katolik Kilisesini ima ederek hoşgörüsüzlüğün “bir illet olmaktan öte, cehalet

⁹¹ Réville, *Prolégomènes de l'histoire des religions*, s. vi.

⁹² Vernes, *L'histoire des religions*, s. 199.

⁹³ Auguste Théodore Paul de Broglie, *Problèmes et conclusions de l'histoire des religions*, Paris 1885, s. 2, 27.

⁹⁴ Bkz. De Broglie, *Problèmes et conclusions de l'histoire des religions*, s. 2.

ve ahmaklığın bir işareti” olduğunu ve Dinler Tarihinin “bize hiçbir belirli din biçiminin mutlak bir değere sahip olduğunu iddia edemeyeceğini öğrettiğini” ifade etmektedir.⁹⁵

Patrick Cabanel’in belirttiği gibi Fransa’da kurulan bu ilk Dinler Tarih kürsüsünün oluşmasında Hollanda’nın etkisi büyük olmuştur. Dinler Tarihi alanında ortaya çıkan eserleri ve görüşleri Fransa’ya aktaranlar ise Protestan din adamları olmuştur. Albert Réville ve Maurice Vernes gibi Protestan din adamları, Hollandalı dinler tarihçileri Jean Scholten, Abraham Kuenen ve Cornelis Petrus Tiele’in çalışmalarını Fransızcaya çevirmişlerdir. 1851 ile 1873 yılları arasında Rotterdam’da pastörlük görevi yaptığı için eserlerini çevirdikleri şahısları bizzat tanıyan Réville, Scholten’in *Manuel d'histoire comparée de la philosophie et de la religion* (Karşılaştırmalı Felsefe ve Din El Kitabı) adlı eserini 1861 yılında Fransızcaya kazandırmıştır. Tiele’in *L'Histoire comparée des anciennes religions de l'Égypte et des peuples sémitiques* (Mısır ve Sami Halkların Eski Dinlerinin Karşılaştırmalı Tarihi) başlıklı kitabını G. Collins 1882’de çevirmiştir. Tiele’in *Manuel de l'histoire des religions, esquisse d'une histoire de la religion jusqu'au triomphe des religions universalistes* (Dinler Tarihi El Kitabı, Evrensel Dinlerin Zaferine Kadar Din Tarihinin Ana Hatları) konulu kitabını ise Vernes 1880 yılında tercüme etmiştir. Kuenen’in *Religion nationale et religion universelle : islam, israélitisme, judaïsme et christianisme, bouddhisme* (Milli Din ve Evrensel Din: İslam, İsraililik, Yahudilik ve Hıristiyanlık, Budizm) isimli eseri yine Vernes tarafından 1883 yılında çevrilmiştir. Adı geçen bu yazar ve çevirmenlerin hepsinin Protestan ve çoğunun ya pastör, ya önceden pastörlük yapmış ya da Teoloji Fakültesinde ders veren şahıslar olduğu dikkat çekmektedir.⁹⁶

Protestan din adamlarının destek ve katkısıyla kurulan bu Dinler Tarihi kürsüsünü Katolikler tepkiyle karşılamıştır. Katoliklere göre tüm dinleri eşit seviyeye getirmenin Katolikliğin mutlak üstünlüğünü ortadan kaldıracaktı ve dolayısıyla bu gelişme Katolikliğe karşı bir saldırı niteliğindedir.⁹⁷ Jean Réville’in yukarıda zikredilen ifadeleri gerçekten de Katolikliğin tekelsel duruşu karşısında Dinler Tarihi kürsüsünün bir muhalefet konumuna geldiğini göstermektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, bilimsel bir disiplin olarak

⁹⁵ Jean Réville, “Leçon d’ouverture du cours d’histoire des religions au Collège de France prononcée le 17 avril 1907, *Revue de l’Histoire des Religions*, 28:55 (1907), s. 189.

⁹⁶ Patrick Cabanel, “Les sciences religieuses en Europe et la formation de Franz Cumont”, *Mélanges de l’Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée*, 111:2 (1999), s. 612-613.

⁹⁷ Claude Langlois, “Aux origines des sciences religieuses en France : la laïcisation du savoir (1810-1886)”, <http://eduscol.education.fr/cid46335/aux-origines-des-sciences-religieuses-en-france%A0-la-laicisation-du-savoir-1810-1886.html>, 31.01.2010.

kurumsallaştırılmaya çalışılan Dinler Tarihinin tarafsız tutumunun Katolik taraf açısından bir problem oluşturmuş olmasıdır. Zira bilimsel yaklaşımın başında objektiflik, yani incelenen nesnenin ne lehinde ne aleyhinde olmama, polemik ya da apolojetik yapmama ilkesi gelmektedir. Dolayısıyla Kilisenin rahatsız olduğu nokta bu yeni disiplinin tarafsız olmasıdır. Bu husus yüzyıllarca bilim karşıtlığı yapan Kilisenin tavrının bu aşamada da kendi açığa vurduğunu göstermektedir.

b- Revue de l'Histoire des Religions'un yayın hayatına başlaması

Doğu ile ilgili çalışmaları yayımlayan *Journal asiatique* (Asya Dergisi), klasik mitoloji konusundaki yazılara yer veren *Revue archéologique* (Arkeoloji Dergisi) ve bilimsel bibliyografyayı konu edinen *Revue critique* (Eleştirel Dergi) gibi dergiler neşrediliyordu. Dinler Tarihi alanındaki çalışmaların artış göstermesi sonunda bu alana özgü bir derginin gerekliliği hissedilmiştir.⁹⁸ Bu eksikliği gidermek amacıyla Lyonlu kimya mühendisi Émile Guimet'nin (1836–1918) teşvik ve finansal desteği ile 1880 yılında *Revue de l'Histoire des Religions* (Dinler Tarihi Dergisi) kurulmuştur. Dergi müdürü Protestan din adamı Maurice Vernes derginin ilk sayısına yazdığı önsözde yayın politikasını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Mısır ve Hindistan gibi medeniyetlere ait metinlere uygulanan tarihsel eleştiri metodunun Yahudilik ve Hıristiyanlığa da uygulanacağını ve bu konuda "iki ölçü ve iki terazinin"⁹⁹ anlamsız olacağına dikkat çeken Vernes'e göre "bilimsel incelemenin titizliği mümkün olduğu ölçüde gerçeğe en yakın biçimde geçmişin görüntüsünü elde etmeye yarayan yöntemlerin kullanımı açısından değişmezdir."¹⁰⁰ Vernes, bu yaklaşımın Yahudilik ve Hıristiyanlığa da aynen uygulanacağını belirterek bu dinlerin bir ayrıcalığı bulunmadığını ima etmektedir. Dolayısıyla bu dergi, salt tarihsel olup, dogmatik ya da polemik nitelikte olmayan çalışmalara yer verecek şekilde tasarlanmıştır.¹⁰¹

1884'te müdürlük görevini devralan Jean Réville derginin ilk sayfalarında Vernes tarafından yukarıda ifade edilen yayın politikasının ve yaklaşımın aynen devam edeceğine vurgu yapmakta ve dini açıdan tarafsızlık ilkesine titizlikle uyulacağını belirtmektedir. Réville, derginin "din karşıtı tutkulara" da alet edilmeyeceğine dikkat çekerek bu dergideki

⁹⁸ Maurice Vernes, "Introduction", *Revue de l'Histoire des Religions*, 1:1 (1880), s. 1.

⁹⁹ Vernes, "Introduction", s. 3.

¹⁰⁰ Vernes, "Introduction", s. 4-5.

¹⁰¹ Vernes, "Introduction", s. 17.

amacın polemik ya da apolojetik yapmak değil, bilim yapmak olduğu hususunun altını çizmektedir.¹⁰²

Katolik din adamları bu alanda da karşı atağa geçerek kendi perspektiflerini yansıtan dergiler kurmuşlardır. Katolik din adamı Jean-Baptiste Jaugey'in girişimiyle 1886 yılında yayın hayatına başlayan *La science catholique. Revue des questions religieuses* (Katolik Bilim. Dini Meseleler Dergisi) ardından 1889 yılında Zéphirin Peisson, *Revue de l'Histoire des Religions*'a doğrudan rakip olarak tasarlanan *Revue des religions*'u (*Dinler Dergisi*) piyasaya sürmüştür.¹⁰³ İlk sayısının takdiminde bu derginin gerekliliği ve amacı açıkça ifade edilmektedir. Peisson'un kaleme aldığı bu yazıda Fransa'da Dinler Tarihi kurumsallaştıran düşüncenin Teoloji Fakültelerini kapattığına ve ilkokullarda kateşizmi (din eğitimi) yasakladığına dikkat çekilmekte, Protestanlar ve rasyonalistler tarafından desteklenen bu düşünce taraftarlarının Din Bilimi alanında önemli adımlar attıklarını ama Katolik din adamlarının da bu alanda geri kalmayacağı ifade edilmekte ve şöyle bir sonuca varılmaktadır: "Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da Katolik din adamlarının zaferi kesindir".¹⁰⁴ Dinler Tarihi kürsüsünün kurulmasını kendisine karşı yapılan bir saldırı olarak algılayan Katolik tarafın bu dergiyle ulaşmak istediği hedef, yeryüzündeki bütün dinleri incelemenin yanında "Hıristiyan karşıtı bir duyguyla çıkarılan dergilerdeki yazıların yanlışığını ortaya koyarak bu görüşleri çürütmek olmuştur."¹⁰⁵

Bilimsel bir anlayışla objektif kriterlere dayanarak dinleri ve dini fenomenleri anlama maksadıyla çıkarılan *Revue de l'Histoire des Religions*'u Katolik camianın tepkiyle karşılaması, hem yüzyıllarca tek söz sahibi olma hakkını kendinde gören ve kendi görüşü dışındaki fikirlere kesinlikle tahammül edemeyen bir anlayışın hem de tek hakikatin kendinde olduğunu ve başka hakikatler aramanın yanlış ve gereksiz olduğunu savunarak bilimsel çabayı dogmatizme mahkûm eden anlayışın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa Fransa'da Dinler Tarihinin kurumsallaşması yönünde emeği geçen Maurice Vernes, Albet Réville ve Jean Réville gibi isimler hiçbir dinin, dolayısıyla Katolikliğin savunucusu olmayacakları gibi bunlara karşı antipatik bir tavır içerisinde olmadıklarının da altını çizmişlerdir. Bu durum, Feuerbach'ın yukarıda zikredilen ifadesini doğrular niteliktedir. Ancak buradaki karşıtlık bilim tarafından değil teolojik anlayış tarafından ortaya konulmuş-

¹⁰² Jean Réville, "Avis aux lecteurs", *Revue de l'Histoire des Religions*, 5:9 (1884), s. 2.

¹⁰³ Cabanel, s. 616.

¹⁰⁴ Zéphirin Peisson, "A nos lecteurs", *Revue des religions*, 1:1 (1889), s. vi.

¹⁰⁵ Peisson, s. vii.

tur. Aslında burada sergilenen duruş her bir alanın mahiyetine uygun düşmektedir. Zira bilimin amacı savunmak değil, anlamak ve açıklamaktır. Savunmak (apolojetik) ve saldır-mak (polemik), teolojik yaklaşımın doğasına uygun düştüğü için Katolik taraf belki de bu açıdan mazur görülebilir.

c- Musée Guimet'in kuruluşu

Guimet müzesi, zengin bir fabrikatörün oğlu olan Émile Guimet (1836–1918) tarafından 1879 yılında kurulmuştur. Süveyş kanalının kazıldığı 1865–1866 yıllarında Mısır'ı ziyaret eden Guimet, antika eşyalara merak salmaya başlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Hint, Japon ve Çin dinlerini incelemek üzere bilimsel bir misyonla görevlendirilerek kendisine diplomatik pasaport verilen Guimet, adı geçen ülkelerin yanında dünyanın birçok ülkesini gezerek bu ülkelerden topladığı el yazmalarını, resimleri ve heykelleri ülkesine getirmiştir.¹⁰⁶ Yakındoğu ve Uzakdoğu'dan getirilen bu eserlerle Guimet, Lyon'da kendi adına bir müze kurmuştur. Bu müzenin açılışında Guimet'nin arkadaşı olan Jules Ferry de hazır bulunmuştur. Avrupa'daki ilk Dinler Tarihi müzesi olan bu müzede birçok dini eser yanında Hindistan, Çin, Mısır, Japonya ve Roma'nın bütün tanrılarının temsilleri sergileniyordu.¹⁰⁷ Müzenin yeterince ilgi görmediği ve başkent Paris'te olsa daha faydalı olacağı yönünde dile getirilen görüşler¹⁰⁸ doğrultusunda Guimet, müzesini Paris'e taşı-maya karar vermiştir.¹⁰⁹ Paris belediyesi müze için arazi tahsis etmiş ve Parlatentonun kararıyla *Musée Guimet* resmen kurulmuştur. 1889 yılında açılışı yapılan bu müze, Asya dışındaki en büyük Asya sanatları müzesi konumuna gelmiştir.

¹⁰⁶ Yazarlık yönü de bulunan Guimet seyahat ettiği ülkelerle ilgili seyahatname tarzında birçok kitap yazmıştır. 1865 yılında yaptığı Mısır seferi sonrasında Guimet, *Croquis égyptiens. Journal d'un touriste* (Paris 1867) adlı kitabı kaleme almıştır. 1867 yılında Yunanistan, Türkiye ve Romanya'yı ziyaret eden Guimet, izlenimlerini *L'Orient d'Europe au fusain. Notes de voyage* (Paris 1868) adlı eserinde aktarmaktadır. Émile Guimet'nin biyografisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jean-Gabriel Leturcq, "Guimet Émile", *Dictionnaire des orientalistes de langue française*, François Pouillon (ed.), Karthala, Paris 2008, s. 471-472.

¹⁰⁷ "Notice sur le musée religieux fondé à Lyon par M. Émile Guimet", *Revue de l'Histoire des Religions*, 1:1 (1880), s. 393. Bu müzede sergilenen dini eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Notice sur le musée religieux fondé à Lyon par M. Émile Guimet", *Revue de l'Histoire des Religions*, 1:2 (1880), s. 107-122.

¹⁰⁸ Örneğin bkz. "Le Musée Guimet juge à l'étranger", *Revue de l'Histoire des Religions*, 5:9 (1884), s. 114.

¹⁰⁹ "Le Musée Guimet à Paris", *Revue de l'Histoire des Religions*, 6:12 (1885), s. 302-303.

Musée Guimet dünyadaki değişik dinlerle ilgili zengin bir malzeme sunarak Fransa'da Dinler Tarihinin kurumsallaşması noktasında önemli bir katkısı olmuştur. Ancak diğer bir açıdan bakıldığında bu müze, Fransa'nın sömürgeci yüzünü yansıtmakta ve bu ülkede Din Bilimleri alanında sağlanan gelişmelere etki eden önemli faktörlerden bir diğerinin de sömürgecilik olduğunu gözler önüne sermektedir. Jean Seguy, Dinler Tarihi disiplini Napolyon'un Mısır seferi ile başlatırken¹¹⁰ Edward Said Oryantalizmini başlangıç noktası olarak bu seferi göstermektedir.¹¹¹ Diğer taraftan Said'in belirttiği gibi Oryantalizmin sömürgeciliğe hizmet eden bir araç olarak kullanıldığını göz önünde bulundurursak Dinler Tarihinin de aynı amaç doğrultusunda tasarlandığı ve hatta bu disiplinin de Oryantalizm kavramı içerisinde değerlendirilebileceği sonucunu çıkarabiliriz.¹¹² Dinler Tarihi disiplini ile sömürgecilik arasındaki ilişki noktasında Gardaz'ın *Musée Guimet* ile ilgili gündeme getirdiği bazı sorular önem arz etmektedir. "Kamboçya dışında dünyadaki en zengin Kmer sanat koleksiyonunun bugün bir Fransız müzesinde yer alması nasıl izah edilebilir? Müzenin koridorlarında sergilenen bazı heykeller nereden geldi? Fransız devletine bu muhteşem heykelleri hibe eden cömert bağış sahipleri kimdir? Eski sömürü idarecilerinin bu müzeye eser bağışında bulunması bir tesadüften mi ibarettir?"¹¹³

18. yüzyılın sonlarına doğru İngilizler Hindistan'ı işgal ederek Bengal bölgesinin idaresini *East Indian Company*'ye (*Doğu Hindistan Şirketi*) vermişlerdi. Modern Hint araştırmalarının ortaya çıkışı bu sömürü hareketi sonucunda olmuştur. 1784 yılında İngiltere Kalküta'da *Asiatic Society of Bengal*'i (*Bengal Asya Cemiyeti*) kurmuş, 1822'de ise Fransa Paris'te *Société Asiatique*'in (*Asya Cemiyeti*) açılışını yapmıştır. 1821 yılında *Collège de France*'da Sanskritçe kürsüsü kurulmuştur. Londra'da 1874 yılında düzenlenen Uluslararası Oryantalistler Gününde Friedrich M. Müller toplanan metinlerin tercüme edilerek

¹¹⁰ Seguy, "Panorama des sciences des religions", s. 42.

¹¹¹ Edward W. Said, *L'Orientalisme. L'Orient cree par l'Occident*, Seuil, Paris 2004, s. 99.

¹¹² Mısır'a "biz hakiki Müslümanlarız" diyerek giren Napolyon yerli halkı kendi tarafına çekmek için İslam adına savaştığına ikna etmeyi planlamıştı. Dolayısıyla yerli halkı ikna edebilmek için onun kültürü, düşünüş tarzı, tarihi ve özellikle de dini hakkında sağlam bilgilere sahip olmak gerekiyordu. Dolayısıyla iktidara giden yoldan bilgiden geçiyordu. Bu ilkeyi çok iyi bilen Napolyon bundan dolayı Mısır'a sadece askerleriyle değil, aynı zamanda bir bilim adamı ordusuyla girmiştir (Bkz. Said, s. 99 vd.). Bu olay, siyasal otorite açısından bilginin bizzat bir değere sahip olmaktan ziyade sağladığı çıkar ve ulaştırdığı hedef ölçüsünde önem ve değere taşıdığını göstermektedir. Bu düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkan Oryantalizm, bu bakımdan bilimin sömürgeci zihniyet ve emperyalist emellere feda edilmiş bir ifadesidir.

¹¹³ Gardaz, s. 103-104.

Sacred Books of the East (Doğunun Kutsal Metinleri) adlı bir dizi halinde yayımlanmasını teklif etmişti. 1898'de bu dizideki kitap sayısı elliye bulmuştu.¹¹⁴ Hindicini'yi işgal ettikten sonra Fransız Hindologlar tarafından 1898 yılında *L'École française d'Extrême-Orient* (Uzakdoğu Fransız Ekolü) kurulmuştur.

Fransa'nın emperyalist politikası Jules Ferry döneminde önemli bir gelişme kaydetmiştir.¹¹⁵ "Aydınlık" getirmek gerekçesiyle dünyanın değişik bölgelerindeki ülkeleri işgal edip bunu bir "medenileştirme misyonu" (mission civilisatrice) olarak savunanların önde gelen isimleri arasında Ferry'nin Dinler Tarihinin kurumsallaşması projesinin de baş marlarından biri olduğu nasıl izah edilebilir?

Sömürgecilik faaliyeti Fransa'nın dış dünyaya açılmasını ve böylece özellikle İngiltere ile rekabete girmesiyle sonuçlanmıştı.¹¹⁶ Bu rekabet daha önce ifade edildiği üzere bilim alanına da yansımıştır. Fransa, İngiltere, Almanya ve Hollanda ile bilimsel yönden de rekabet etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla Fransa'da Dinler Tarihinin oluşum sürecine etki eden temel faktör sadece Teolojiden bağımsız bir bilim dalı inşa etme düşüncesinden kaynaklanmamıştır. Bundan dolayı bu süreci sadece ülkenin tarihsel, sosyal ve siyasal bağlamı çerçevesinde ele almak yerine Fransa'nın dış politikası ve dünyadaki konumunu da hesaba katarak değerlendirmek gerekir.

d- École Pratique des Hautes Études'de Dini İlimler bölümünün kuruluşu

Hollanda'da olduğu gibi Fransa'da Din Bilimlerinin kurumsallaşması din-devlet arasındaki ilişkinin niteliğiyle ilgili olmuştur. Kilisenin devlet üzerindeki nüfuzunun azalması ile Din Bilimlerinin gelişmesi doğrudan ilişkilidir. 1879 ile 1886 yılı arasında Fransız hükümetinin aldığı birçok karar dinin özellikle de Katolikliğin toplum üzerindeki nüfuzun sınırlandırmıştır. Fransa, "Katolik bir millet" olarak kalmasının Cumhuriyeti zayıflatacağı düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle "demokratik" bir ülke olan Fransa'da Katolikliğin milli

¹¹⁴ Kippenberg, s. 71.

¹¹⁵ Gardaz, s. 105-106.

¹¹⁶ 1871 yılında Prusya'yla yaptığı savaşı kaybeden Fransa, uğradığı bu hezimetin telafi etme dürtüsüyle genişleme politikasına daha fazla ağırlık vermiştir (Linda Hutcheon & Michael Hutcheon, "Displacement and Anxiety: Empire and Opera," *Imperialisms: Historical and Literary Investigations, 1500–1900*, Balachandra Rajan & Elizabeth Sauer (eds.), Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 210). Fransa, sömürgecilik konusunda İngilizlerin elde ettikleri başarıya ulaşmak istiyordu. Bu bağlamda Said'in ifadesiyle "Doğu ile ilgili her konuda İngilizleri yakalama ve onlarla aynı seviyede olma kaygısı kelimenin tam anlamıyla Fransızları tedirgin ediyor" (Said, s. 250).

niteliği ortadan kaldırılarak kişisel bir tercih haline getirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda yapılan önemli değişiklikler arasında boşanmalara izin verilmesi, ilkokullardan din eğitiminin kaldırılması vs. yer almaktadır. Eğitim alanındaki diğer bir önemli gelişme de 1885 yılında I. Napoleon tarafından kurulan Katolik Teoloji fakültelerinin ve dolayısıyla da Sorbonne'daki Katolik Teoloji Fakültesinin ödeneğinin kesilmesi ve dolayısıyla bunların fiilen kapatılmış olmasıdır.¹¹⁷

Diğer ülkelerde "Din Bilimleri" ya da "Dinler Bilimi" gibi kavramları kullanılırken Fransa'da "Dini İlimler" (Sciences religieuses) yaygınlık kazanmıştır. Bu deyim ilk kez abbé Prosper Leblanc 1852'de kullanmıştır. 1864 yılında Émile Burnouf'un aynı kavramı kullandığı görülmektedir.¹¹⁸ Baubérot ile Poulat'ya göre bu kavramın yaygınlık kazanmasında Protestan bilim adamları etkili olmuştur.¹¹⁹ Protestan teolog F.A. Lichtenberger'in Almanya'da M. Herzog'un editörlüğünde 22 cilt halinde yayımlanan *Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* (1854–1868) başlıklı çalışmadan esinlenerek 1876 ile 1882 yılları arasında 13 ciltlik yayımladığı *Encyclopédie des sciences religieuses (Dini İlimler Ansiklopedisi)* adlı eser etkili olmuştur. Lichtenberger'in adı geçen eserde söz konusu olan şeyin Teolojik İlimler değil, Dini İlimler olduğuna dikkat çekmesi önemli bir ayırma işaret etmektedir.¹²⁰ Zira bu ayırım Avrupa'da meydana gelen zihniyet değişikliğini göstermektedir. Teoloji fakültelerinde ve papazların eğitim gördüğü büyük seminerlerde öğretilen konulara "Kutsal İlimler" adı verilmekteydi. 19. yüzyılda bu ilimler, dogma ve ahlak yanında Kitabı Mukaddes, Kilise tarihi ve dini hitabet gibi konuları içermekteydi. Ortaçağda oluşturulan bu ilimlerin kutsal niteliği, burada söz konusu edilen bilgilerin araştırma sonucunda elde edilmekten ziyade Kilisenin ortak doktrini olmasıydı.¹²¹

¹¹⁷ Baubérot, "Deux institutions de science des religions en France", s. 55-56.

¹¹⁸ Poulat, "L'institution des 'sciences religieuses' en France", s. 53-54. Émile Burnouf, "Din Bilimi" (Sciences des Religions) kavramını ilk kez kendisinin kullandığını ifade etmektedir (Émile Burnouf, *La Science des religions*, 4. bsk., Paris 1885, s. 1).

¹¹⁹ Poulat, "L'institution des 'sciences religieuses' en France", s. 54; Baubérot, "Deux institutions de science des religions en France", s. 57.

¹²⁰ Bkz. F.A. Lichtenberger, "Préface", *Encyclopédie des sciences religieuses*, c. 1, Paris 1877, s. ii.

¹²¹ Poulat, "L'institution des 'sciences religieuses' en France", s. 54-55; Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France", s. 79-80; Émile Poulat & Odile Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France", *Archives des sciences sociales des religions*, 21 :1 (1966), s. 23-24.

Claude Langlois'nın belirttiği gibi "Dini İlimler" kavramının tercih edilmesinin diğer bir nedeni, bu adın pratik bir özellik taşımasıydı. Zira *École Pratique des Hautes Études*'deki Dördüncü Bölüm, "Tarihsel ve Filolojik İlimlerdi". Dolayısıyla Beşinci bölümü oluşturan bölümün "Dini İlimler" diye adlandırılması hem bu bölümün inceleme alanını belirtmiş oluyor hem de diğer bölümle bir bütünlük arz ettiğini göstermiş oluyordu.¹²²

1885 yılında, yasaların ve devlet kurumlarının laikleştirildiği bir dönemde Katolik Teoloji Fakültelerindeki hocalara tahsis edilen ödeneğin kesilmesi yönünde bir yasa çıkarılmıştır. Bu ödeneğin başka bir eğitim alanına tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.¹²³ 1868 yılında kurulan ve dört bölüme (Matematik, Fizik, Biyoloji, Tarihsel ve Filolojik Bilimler) sahip olan *École Pratique des Hautes Études*'de *Dini İlimler* (sciences religieuses) adında bir *Beşinci Bölümün* açılması yönünde kanun teklifi hazırlanmıştır. Tıpkı *Collège de France*'daki Dinler Tarihi kürsüsünün kuruluş safhasında olduğu gibi bu teklif de Fransa Millet Meclisinde hararetle tartışmalara yol açmıştır. Katolik muhalifler böyle bir kurum tesis etmekle Devletin Katoliklik karşıtı bir Teoloji Fakültesi kurmuş olacağını ve din eğitimi yerine "dinsizlik eğitimi" getireceğini ve dolayısıyla da bunun Kiliseye karşı bir tavır olduğu yönündeki eleştirilerini dile gelmişlerdir. Bunun üzerine Eğitim Bakanı René Goblet, böyle bir kurumda polemik değil araştırma yapılmasını, dogmaları tartışmak yerine metinlerin incelenmesini dilediklerini ifade etmiştir. Kilise taraftarlarının eleştirilerine cevap olarak da Goblet, bu kurumda yürütülecek eğitim faaliyetlerinin özgür bir zeminde gerçekleşeceğini ve Katolik Kilisesine karşı hiçbir din karşıtı tavrın söz konusu olmadığını altını çizmiştir. Mecliste 92 ret oyuna karşı 334 oyla kabul edildikten sonra kanun teklifi Senatoda da itirazlara yol açmıştır. Burada da Devletin Teoloji karşıtı bir konumda bulunmaması gerektiği savunulmuştur. Nihayetinde kanun teklifi kabul edilmiş ve 30 Ocak 1886 tarihinde Cumhurbaşkanı Jules Grévy'nin imzasından sonra yürürlüğe girmiştir. Bunun akabinde *École Pratique des Hautes Études*'de *Dini İlimler Bölümü* Teoloji Fakültesinden kalan binada faaliyete başlamıştır.¹²⁴ Poulat'ya göre bu bölüm, onu kuran Cumhuriyetin ruhunu taşıyordu. Yani bu bölüm, dinsiz ya da din karşıtı, daha doğrusu Katoliklik karşıtı değil, laikti.¹²⁵ Tam aksi yönde bir görüş belirten Bernard Raymond'a göre ise bu beşinci bölüm,

¹²² Langlois.

¹²³ Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France", s. 84.

¹²⁴ Vernes, *L'histoire des religions*, s. 203 vd.; Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France", s. 86; Poulat, "L'institution des 'sciences religieuses' en France", s. 71-72; Poulat & Poulat, s. 27-28; Baubérot, "Deux institutions de science des religions en France", s. 57-58.

¹²⁵ Poulat, "L'institution des 'sciences religieuses' en France", s. 77.

Protestanların katkısıyla laik Cumhuriyet tarafından kurulan “Katolik karşıtı bir savaş makinesiydi.”¹²⁶ André Burguière’e göre ise bu bölüm, dinin bilimsel incelenmesini Katolik Kilisesinin tekelinden kurtarmak için kurulmuştur.¹²⁷ Baubérot’ya göre Dini İlimler bölümünün kuruluşu, “Kilise karşıtı Fransa’yı temsil eden Cumhuriyetçi hükümetin laikleşme yönünde attığı çok sayıdaki adımdan bir tanesidir. Ancak Baubérot, bu gelişmenin, hükümetin Kilise karşıtlığını frenleyerek Kilise taraftarları ile laiklik taraftarlarının zamanla barışmasını sağlayan liberal eğimli bir laiklik tesis etme çabası olarak da görülebileceği kanaatinde dir.”¹²⁸

Batı’daki gelişmelere bakıldığında din ile devletin birbirinden ayrılması din, daha doğrusu Kilise ile ilmin birbirinden ayrılması sürecinden sonra meydana gelmiştir. Yüzyıllar boyunca her tür fikri ve ilmi gelişmeyi kontrol altında tutan Kilisenin hegemonyası sona ermesi ve ilmin özgürleşmesi ciddi mücadeleler sonucunda gerçekleşebilmiştir. Bu mücadelelerin en önemli sonuçlarından biri din ile ilmin birbirine zıt iki kavram haline gelmiş olmasıdır. Bundan dolayıdır ki Baubérot ve Poulat’ın dikkat çektiği gibi “dini ilimler” kavramı bir Batılı için tuhaf gelmektedir. Zira bu kavram, 19. yüzyıl Avrupa’sında düşman hale gelen din ile bilimi bir araya getirmekte ve bundan dolayı da bir Batılı için çelişkili görünmektedir.¹²⁹

Collège de Fance’daki Dinler Tarihi kürsü durumunda olduğu gibi bu bölümün kurulmasına da Katolik Kilise sıcak bakmazken bu girişimi destekleyenler yine Protestanlar olmuştur.¹³⁰

¹²⁶ Bernard Reymond, “L’influence allemande sur la pensée protestante en France”, *Laval théologique et philosophique*, 45:2 (1989), s. 248.

¹²⁷ André Burguière, “L’esprit et la lettre. Les cent ans de la Ve Section”, *Nouvel Observateur*, n° 1142 du 26-08-1986 au 02-10-1986. Jean Baubérot et al., *Cent ans de sciences religieuses en France*, Cerf, Paris 1987, s. 139-140.

¹²⁸ Baubérot, “Deux institutions de science des religions en France”, s. 55.

¹²⁹ Poulat, “Le développement institutionnel des sciences religieuses en France”, s. 79; Baubérot, “Deux institutions de science des religions en France”, s. 56; Jean Baubérot, “Avant-propos”, *Cent ans de sciences religieuses en France*, Jean Baubérot et al., Cerf, Paris 1987, s. 9.

¹³⁰ Frédéric Gaussen, “Cent ans de sciences religieuses”, *Le Monde*, jeudi 25 septembre 1986. Jean Baubérot et al., *Cent ans de sciences religieuses en France*, Cerf, Paris 1987, s. 138.

Sonuç

Kral aracılığıyla İsa ile birleşen ve "Kilisenin büyük kızı" olarak adlandırılan Fransa'da Katoliklik devlet dini olarak kabul edildiği için yüzyıllar boyunca diğer dini oluşumlara müsaade edilmemiştir. 16. yüzyılda ortaya çıkan Protestanlar iki yüzyıldan fazla bir süre baskılara ve katliamlara maruz kalmışlardır. Luther'in başlattığı Protestan hareketinin Avrupa'da Hıristiyanlığın bütünlüğünü parçalayarak Kilisenin din alanındaki tekelini kırmasının ardından ikinci darbe de felsefecilerden gelmiştir. Rönesans ve ardından gelen Aydınlanma çağı filozofları Hıristiyanlığın *a priori* bir hakikat olduğu konusundaki kuşkularını dile getirmişlerdir. Voltaire gibi filozoflar Katolik anti liberalizmini sert biçimde eleştirmişlerdir. Büyük Devrim, Fransız tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biridir. Bu devrimle din-devlet ilişkisi tamamen değişmiştir. Devrim mutlak monarşiye son vererek yüzyıllar boyunca kralın himayesinde olan Katolikliğin toplum üzerindeki mutlak egemenliğine son vermiştir. Devrim taraftarları ile Katolik din adamlarını karşı karşıya getiren sivil savaş esnasında birçok papaz öldürülmüş, birçoğu idam edilmiş, kiliseler talan edilmiş ve yıkılmıştır. Bu kanlı olaylar Katoliklik ile Devleti birbirinden ayırdığı gibi özellikle Katolik tarafın siyasi otoriteye karşı düşmanca bir tavır almasıyla sonuçlanmıştır. 19. yüzyılda iktidarı ellerinde bulduran laiklik taraftarı Cumhuriyetçi hükümet ile Katolik Kilisesi arasındaki gerginlik *Collège de France*'daki Dinler Tarihi kürsünün 1880 yılındaki kuruluş aşamasında özellikle kendini belli etmektedir. 1886'da Sorbonne Üniversitesindeki Teoloji Fakültesinin kapatılarak yerine Dini İlimler bölümünün kurulması, Avrupa'daki ilk Dinler Tarihi müzesi olan *Musée Guimet*'nin Paris'e taşınması hep Cumhuriyetçi hükümet tarafından gerçekleştirilmiştir. Bundan dolayı Dinler Tarihinin Fransa'da kurumsallaşması sürecinin her aşamasında Katolik tarafın muhalefeti görünmektedir. Dolayısıyla böyle bir mücadele ortamında yeni kurulan bu disiplinin Teolojiden farklı olduğu gibi onu muhalif olması da kaçınılmazdı. Fransa'da Dinler Tarihinin oluşum süreci anlayabilmek için Katolik-laik tartışması, Kilisenin temsil ettiği din ile pozitif bilim arasındaki düşmanlıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Dikkat edilmesi gereken diğer bir önemli nokta ise Fransa'nın sömürgeci politikası ile Sosyal Bilimler arasındaki ilişkidir. *Collège de France*'daki Dinler Tarihi kürsünün kurulması, Dini İlimler bölümünün açılması, *Musée Guimet*'nin Paris'e taşınmasını sağlayan Fransa'daki laikliğin baş mimarı Jules Ferry'nin aynı zamanda sömürgeciliğin hararetli savunucularından biri olması bir tesadüf değildir. Böylece Fransa'da Dinler Tarihi disiplinin kurumsallaşması hem iç dinamiklerden hem de dış dinamiklerden kaynaklanan faktörler çerçevesinde şekillenmiştir. Sömürülen halkların üzerinde hâkimiyet kurmanın bunların dilleri ve

dinlerine hâkim olmaktan geçtiğini anlayan Avrupalıların bilimsel faaliyetlerinin arkasının çoğunda bu düşünce yer almıştır. Bundan dolayıdır ki sömürgecilikte yarış eden Avrupa ülkeleri bilimsel alanda da birbirleriyle rekabet etmişlerdir.

Kaynaklar

- “Le Musée Guimet à Paris”, *Revue de l’Histoire des Religions*, 6:12 (1885), s. 302–305.
- “Le Musée Guimet jugé à l’étranger”, *Revue de l’Histoire des Religions*, 5:9 (1884), s. 111–114.
- “Notice sur le musée religieux fondé à Lyon par M. Émile Guimet”, *Revue de l’Histoire des Religions*, 1:1 (1880), s. 392–393.
- “Notice sur le musée religieux fondé à Lyon par M. Émile Guimet”, *Revue de l’Histoire des Religions*, 1:2 (1880), s. 107–122.
- Adibelli, Ramazan, “Monoteizm ve Yüce Varlık Konusunda Wilhelm Schmidt ile Raffaele Pettazzoni Arasındaki Tartışma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:2 (2009), s. 113–152.
- Alphandéry, Paul, “Albert Réville”, *Revue de l’Histoire des Religions*, 27:54 (1906), s. 401–423.
- Anderson, James M., *Daily Life during the French Revolution*, Greenwood Press, Westport 2007.
- Antes, Peter, “A survey of new approaches to the study of religion in Europe”, *New Approaches to the Study of Religion Volume 1: Regional, Critical, and Historical Approaches*, Peter Antes et al. (eds.), Walter de Gruyter, Berlin & New York 2004, s. 43–61.
- Baubérot, Jean, “Avant-propos”, *Cent ans de sciences religieuses en France*, Jean Baubérot et al., Cerf, Paris 1987, s. 9–14.
- Baubérot, Jean, “Deux institutions de science des religions en France: la Section des Sciences Religieuses de l’Ecole Pratique des Hautes Etudes (EPHE), le Groupe de Sociologie des Religions”, *Modern Societies & the Science of Religions: Stu-*

- dies in Honour of Lammert Leertouwer*, Gerard A. Wieggers & Jan G. Platvoet (eds.), Brill, Leiden 2002, s. 55–66.
- Birnbaum, Norman, “Des philosophies des religions à une sociologie des religions”, *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 259-279.
- Borgeaud, Philippe, “L'histoire des religions à Genève: Origines et métamorphoses”, *ASDIWAL*, 1 (2006), s. 13–22.
- Briel, Patricia, *Regards sur 2000 ans de Christianisme*, Saint-Augustin, Saint Maurice 2000.
- Burnouf, Émile, *La Science des religions*, 4. bsk., Paris 1885.
- Cabanel, Patrick, “Les sciences religieuses en Europe et la formation de Franz Cumont”, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée*, 111:2 (1999), s. 611–621.
- Casadio, Giovanni, “Historiography: Western Europe [Further Considerations]”, *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, c. 6, 2005, s. 4042–4052.
- Chadwick, Kay, “Introduction”, *Catholicism, Politics and Society in Twentieth-Century France*, Kay Chadwick (ed.), Liverpool University Press, Liverpool 2000, s. 1–17.
- Damien, André, “Réflexions à propos de la séparation des églises et de l'état”, *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 85:2 (2005), s. 195–205.
- Daughton, J. P., *An Empire Divided: Religion, Republicanism, and the Making of French Colonialism, 1880–1914*, Oxford University Press, New York 2006.
- De Broglie, Auguste Théodore Paul, *Problèmes et conclusions de l'histoire des religions*, Paris 1885.
- De Brosses, Charles, *Du culte des dieux fétiches ou Parallèle de l'ancienne religion de l'Égypte avec la religion actuelle de Nigritie*, 1760.
- De la Saussaye, P.-D. Chantepie, *Manuel d'histoire des religions*, Paris 1904.
- De la Saussaye, P.-D. Chantepie. *Manuel d'histoire des religions*, Paris 1904.

- De Montclos, Xavier, *Histoire religieuse de la France*, 2e édition, Presses Universitaires de France, Paris 1990.
- Deconchy, Jean-Pierre, “La psychologie des fait religieux”, *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 145–174.
- Despland, Michel, “Les sciences religieuses en France : des sciences que l’on pratique mais que l’on n’enseigne pas”, *Archives de Sciences sociales des religions*, 116 (2001), s. 5–25.
- Despland, Michel, “Sciences of Religion in France during the July Monarchy (1830–1848)”, *Religion in the Making: The Emergence of the Sciences of Religion*, Arie L. Molendijk & Peter Pels (eds.), Brill, Leiden 1998, s. 31–43.
- Despland, Michel, *L’emergence des sciences de la religion. La monarchie de Juillet: un moment fondateur*, L’Harmattan, Paris 1999.
- Desroche, Henri, “De la sociologie religieuse comme sociologie différentielle”, *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 175–199.
- Diderot, Denis, & Jean le Rond d’Alembert (eds.), “Sacre”, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, c. 29, Genève 1779, s. 636–367.
- Doyle, William, *The French Revolution: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2001.
- Dupeux, Georges, “La IIIe République, 1871–1914”, *Histoire de la France: Des origines à nos jours*, Georges Duby (ed.), Larousse, Paris 1999, s. 738–763.
- Fayet, Aurélien & Michelle Fayet, *L’histoire de France: Des origines à nos jours*, Deuxième édition, Eyrolles, Paris 2009.
- Gardaz, Michel, “Le développement institutionnel des sciences des religions en France au XIXe siècle”, *Religiologiques*, 11 (1995), s. 95–107.
- Grand, E.-D., “Sacre”, *La Grande encyclopédie*, c. 29, Marcellin Berthelot et al. (eds.), Paris 1901, s. 33–34.
- Haine, W. Scott, *The History of France*, Greenwood Press, Westport 2000.

- Holbach, Paul-Henri Thiry d', *Le christianisme dévoilé ou Examen des principes et des effets de la religion chrétienne*, Londres 1776.
- Hutcheon, Linda & Michael Hutcheon, "Displacement and Anxiety: Empire and Opera," *Imperialisms: Historical and Literary Investigations, 1500–1900*, Balachandra Rajan & Elizabeth Sauer (eds.), Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 203–216.
- Iacono, Alfonso M., *Le fétichisme. Histoire d'un concept*, Presses Universitaires de France, Paris 1992.
- Jordan, Louis H., *Comparative Religion: Its Genesis and Growth*, Edinburgh 1905.
- Kaegi, Walter E. et al., "Justinian", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Alexander P. Kazdan (ed.), c. 2, Oxford University Press, New York & Oxford 1991, s. 1083–1084.
- Kippenberg, Hans G., *À la découverte de l'Histoire des Religions*, Editions Salvator, Paris 1999.
- Kitagawa, Joseph M., "Amerika'da Dinler Tarihi", *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, (Çev.: Mehmet Şahin), *Din Bilimleri Yayınları*, Konya 2003, s. 13–40.
- Kselman, Thomas, "State and religion", *Revolutionary France: 1788–1880*, Malcolm Crook (ed.), Oxford University Press, New York 2002, s. 63–92.
- Langlois, Claude, "Aux origines des sciences religieuses en France : la laïcisation du savoir (1810-1886)", <http://eduscol.education.fr/cid46335/aux-origines-des-sciences-religieuses-en-france%A0-la-laicisation-du-savoir-1810-1886.html>, 31.01.2010.
- Le Goff, Jacques, "Le christianisme médiéval en Occident du concile de Nicée à la Réforme (Début du XVIe siècle)", *Histoire des religions*, c. 2, Henri-Charles Puech (ed.), Gallimard, Paris 1972, s. 749–868.
- Lefebvre, Georges, *The French Revolution : From its origins to 1793*, Routledge, London & New York 2005.
- Leturcq, Jean-Gabriel, "Guimet Émile", *Dictionnaire des orientalistes de langue française*, François Pouillon (ed.), Karthala, Paris 2008, s. 471–472.

- Lichtenberger, F.A., "Préface", *Encyclopédie des sciences religieuses*, c. 1, Paris 1877, s. i–viii.
- Litré, Émile, "De la théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement laïque par Maurice Vernes", *La Revue de philosophie positive*, 22 (1879), s. 365–371
- McMillan, James, "Priest Hits Girl': On the Front Line in the 'War of Two Frances'", *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, Christopher Clark & Wolfram Kaiser (eds.), Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 77–101.
- McPhee, Peter, *The French Revolution 1789–1799*, Oxford University Press, New York 2002.
- Menin, Nicolas, *Cérémonies et prières du sacre des rois de France*, Paris 1825.
- Meslin, Michel, "Histoire ou science des religions : Le cas français", *Modern Societies & the Science of Religions: Studies in Honour of Lammert Leertouwer*, Gerard A. Wiegers & Jan G. Platvoet (eds.), Brill, Leiden 2002, s. 41–54.
- Molendijk, Arie L., "Theology: The Institutionalization of the Science of Religion in the Netherlands", *Religion in the Making: The Emergence of the Sciences of Religion*, Arie L. Molendijk & Peter Pels (eds.), Brill, Leiden 1998, s. 67–96.
- Molendijk, Arie L., *The Emergence of the Science of Religion in the Netherlands*, Brill, Leiden & Boston 2005.
- Müller, F. Max, *Introduction to the Science of Religion*, London 1873.
- O'Brien, Peter, *European Perceptions of Islam and America from Saladin to George W. Bush: Europe's Fragile Ego Uncovered*, Palgrave Macmillan, New York 2009.
- Peisson, Zéphirin, "A nos lecteurs", *Revue des religions*, 1:1 (1889), s. v–viii.
- Perry, Marvin et al., *Western Civilization: Ideas, Politics, and Society*, 9. bsk., Houghton Mifflin, Boston 2009.
- Pichon, Thomas Jean, & Nicholas Gobet, *Le Sacre et couronnement de Louis XVI, roi de France et de Navarre, dans l'église de Reims, le 11 juin 1775*, Paris 1775.

- Poulat, Émile & Odile Poulat, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France", *Archives des sciences sociales des religions*, 21 :1 (1966), s. 23–36.
- Poulat, Émile, "L'institution des 'sciences religieuses' en France", *Cent ans de sciences religieuses en France*, Jean Baubérot et al., Cerf, Paris 1987, s. 49–78.
- Poulat, Émile, "La laïcité en France au vingtième siècle", *Catholicism, Politics and Society in Twentieth-Century France*, Kay Chadwick (ed.), Liverpool University Press, Liverpool 2000, s. 18–25.
- Poulat, Émile, "Le développement institutionnel des sciences religieuses en France", *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 79–98.
- Puech, Henri-Charles & Paul Vignaux, "La science des religions en France", *Introduction aux sciences humaines des religions*, Henri Desroche & Jean Seguy (eds.), Cujas, Paris 1970, s. 9–35.
- Réville, Albert, *Prolégomènes de l'histoire des religions*, 4. bsk., Paris 1886.
- Réville, Jean, "Avis aux lecteurs", *Revue de l'Histoire des Religions*, 5:9 (1884), s. 1–2.
- Réville, Jean, "Leçon d'ouverture du cours d'histoire des religions au Collège de France prononcée le 17 avril 1907", *Revue de l'Histoire des Religions*, 28:55 (1907), s. 188–207.
- Réville, Jean, *Les phases successives de l'Histoire des religions*, Paris 1909.
- Reymond, Bernard, "L'influence allemande sur la pensée protestante en France", *Laval théologique et philosophique*, 45:2 (1989), s. 243–254.
- Said, Edward W., *L'Orientalisme. L'Orient crée par l'Occident*, Seuil, Paris 2004.
- Schikler, F. de, "France Protestante (Géographie de la)", *Encyclopédie des sciences religieuses*, c. 5, F. Lichtenberger (ed.), Paris 1878, s. 54–109.
- Sharpe, Eric J., "The study of religion in historical perspective", *Routledge Companion to the Study of Religion*, John R. Hinnells (Ed.), Routledge, London & New York 2005, s. 21–45.
- Sharpe, Eric J., *Comparative Religion: A History*, 2. bsk., Duckworth, London 1986.

- Stauffer, Richard, "La Réforme et les protestantismes", *Histoire des religions*, tome II, Henri-Charles Puech (ed.), Gallimard, Paris 1972, s. 911–1013.
- Stausberg, Michael, "The study of religion(s) in Western Europe (I) - Prehistory and history until World War II", *Religion*, 37 (2007), s. 294–318.
- Thiesse (ed.), Léon, *Oeuvres complètes de M. de Voltaire*, c. 73, Paris 1831.
- Tiele, C.P., "Religions", *The Encyclopaedia Britannica*, c. 20, Chicago 1892, s. 358–371.
- Trocmé, Étienne, "Le Christianisme des origines au concile de Nicée", *Histoire des religions*, c. 2, Henri-Charles Puech (ed.), Gallimard, Paris 1972, s. 185–363.
- Valensise, Marina, "Le sacre du roi : stratégie symbolique et doctrine politique de la monarchie française", *Annales Économies, Sociétés, Civilisations*, 41:3 (1986), s. 543–577.
- Van Hamel, "L'enseignement de l'histoire des religions en Hollande", *Revue de l'histoire des religions*, 1:1 (1880), s. 379–385.
- Vernes, Maurice, "Introduction", *Revue de l'Histoire des Religions*, 1:1 (1880), s. 1–17.
- Vernes, Maurice, "La théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement laïque", *La Revue scientifique de la France et de l'étranger*, 8:31 (1879), s. 734–736.
- Vernes, Maurice, *L'histoire des religions. Son esprit, sa méthode et ses divisions. Son enseignement en France et à l'étranger*, Paris 1887.
- Vollet, E.-H., "Persécution. I. Histoire religieuse", *La Grande encyclopédie*, c. 27, Marcellin Berthelot et al. (eds.), Paris 1900, s. 479–481.
- Voltaire, *Dictionnaire Philosophique*, c. 7, Paris 1829.
- Waardenburg, Jacques, "Din Bilimlerinin Tarihçesi", çev. Ramazan Adıbelli, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16:1 (2004), s. 281–295.
- Waardenburg, Jacques, "View of a Hundred Years' Study of Religion", *Classical Approaches to the Study of Religion: Aims, Methods and Theories of Religion. 1: Introduction and Anthology*, Jacques Waardenburg (ed.), Mouton, The Hague 1973, s. 3–78.

Waardenburg, Jacques, *Profiles and International Developments in the Scholarly Study of Religion*, Swiss Science Council, Berne 1995.

Weiss, N., "France Protestante (de 1760 à 1789)", *Encyclopédie des sciences religieuses*, c. 5, F. Lichtenberger (ed.), Paris 1878, s. 131–191.

The Formation of the History of Religions as Discipline Elaborated in the Context of the Catholic-Secular Debate

Citation/©- Adibelli, R. (2011). The Formation of the History of Religions as Discipline Elaborated in the Context of the Catholic-Secular Debate, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 11 (2), 149-192.

Abstract- *When depicting the history of the History of Religions one generally takes the Introduction to the Science of Religion (1883) of Friedrich Max Müller as a start point and beginning from this date one presents chronologically the historical development process of this discipline. This approach does not sufficiently emphasizes the fact that the History of Religions has in been build up and institutionalized within conditions related to each country. On the other hand this approach gives the impression that this discipline has undergone a common development process. In fact as in other scientific disciplines the History of Religions has emerged in Europe according to the different historical, social and cultural contexts of each country. That's why it is considered in different manners. For instance in France the meaning of the History of Religions, its function and how it is perceived in the academia is very different from other European countries. The aim of this survey is to clarify the causes of these differences by tracing the formative process of the History of Religions in France.*

Key Words- *History of Religions, France, Catholic Church, Secularism, Theology, Protestantism.*